

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Diplomski rad

SIR JOHN GARDNER WILKINSON U DALMACIJI

Barbara Vajentić

Mentor: dr. sc. Marko Špikić

ZAGREB, 2015.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad SIR JOHN GARDNER WILKINSON U DALMACIJI

Barbara Vajentić

SAŽETAK

U radu su prikazana opažanja britanskog egiptologa Johna Gardnera Wilkinsona istaknutijim dalmatinskim gradovima, s naglaskom na njegovo viđenje arhitekture. Kao glavni izvor korišten je upravo njegov putopis koji je objavljen 1848. godine na engleskom jeziku.

Rad je podijeljen u četiri poglavlja. U prvom dijelu se nalaze podaci o životu i djelu Johna Gardnera Wilkinsona. U drugom dijelu se nalazi pregled britanskih putopisaca koji su posjetili Dalmaciju. Nakon toga slijedi glavni dio rada koji prati putopis Gardnera Wilkinsona kroz istaknutija mjesta Dalmacije, a naglasak je stavljen na arhitekturu tih mjesta. Završno poglavlje govori o okolnostima u kojima je putopis nastao, a sadrži i neke dodatne informacije o samom putopisu.

Rad je pohranjen u: Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 36 stranica, 9 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: John Gardner Wilkinson, Dalmacija, arhitektura, stilska restauracija, Zadar, Šibenik, Split, Salona, Klis, Kaštela, Trogir, Burnum, Knin, Vrlika, Hvar, Korčula, Dubrovnik, Vicko Andrić, Francesco Carrara, Robert Adam, Andrew Archibald Paton, Thomas Graham Jackson, Anne Bridge

Mentor: dr. sc. Marko Špikić

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane: 8. srpnja 2015.

Ocjena: _____

Sadržaj

SAŽETAK.....	2
Uvod.....	4
1. Sir John Gardner Wilkinson – život i djelo.....	6
2. Značajniji britanski putnici u Dalmaciji od 18. st. do prve polovice 20. st.....	9
3. Putovanje Johna Gardnera Wilkinsona kroz Dalmaciju 1844.....	10
3.1. Zadar	10
3.2. Šibenik	11
3.3. Split.....	12
3.3.1 Zaštita spomenika i konzervator Vicko Andrić.....	19
3.4. Salona	21
3.5. Klis i Kaštela	22
3.6. Trogir	23
3.7. Burnum, Knin, Vrlika	24
3.8. Hvar i Korčula	26
3.9. Dubrovnik.....	27
4. O putopisu i okolnostima u kojima je nastao	30
5. Zaključak	33
Popis ilustracija	34
Bibliografija (abecednim redoslijedom).....	35

Uvod

Tema ovog diplomskog rada obuhvaća putovanje „britanskog oca egiptologije“, Johna Gardnera Wilkinsona, kroz Dalmaciju 1844. godine. Konkretnije, u ovome radu je fokus usmjeren na Wilkinsonove zabilješke vezane uz izgled i arhitekturu većih dalmatinskih gradova. Njegove zabilješke prikazane u ovome radu donose zapis o stanju u kakvom su se nalazili spomenici Dalmacije u vrijeme prije nego li je počela djelovati Centralna komisija koja se osnovana kako bi se bavila zaštitom spomenika od prethistorije, preko antike pa sve do kraja 18. stoljeća. Također, bit će vidljiva i stajališta Gardnera Wilkinsona o zaštiti pojedinih spomenika koja su bila u skladu sa strujom stilističke restauracije. Kako bi se bolje pratilo njegovo putovanje, rad je sistematiziran kroz poglavlja koja obrađuju pojedine gradove.

U prvom poglavlju upoznajemo se s likom i djelom Johna Gardnera Wilkinsona – od najranijeg djetinjstva, školovanja i razvijanja zanimanja za egiptologiju, daleke krajeve, povijest, umjetnost i arheologiju, preko putovanja kroz neke zemlje Europe i Afrike te kontinuiranog bilježenja vlastitih doživljaja, do niza djela koja je izdao, među kojima je i ono koje je glavni izvor ovoga rada - *Dalmatia and Montenegro: with a journey to Mostar in Herzegovina, and remarks on the Slavonic nations; the history of Dalmatia and Ragusa; the Uscocks; etc. etc.* Kako bi lakše stavili u kontekst važnost ovoga putopisa, u sljedećem poglavlju pišem o uglednim britanskim putnicima koji su posjetili Dalmaciju, a među kojima je bio i Gardner Wilkinson.

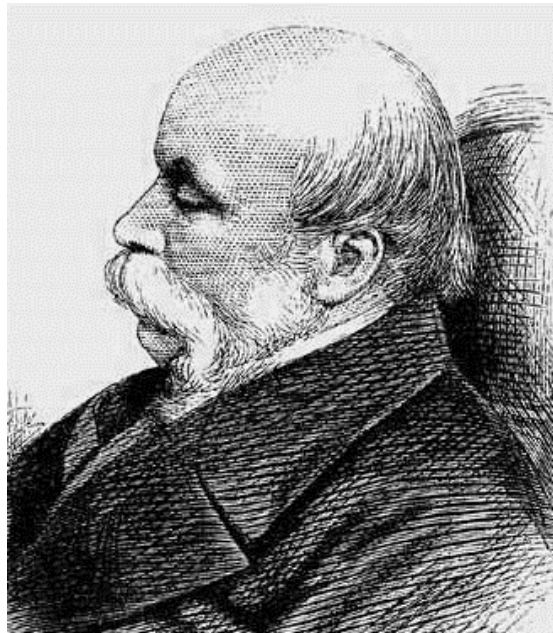
Treće poglavlje je podijeljeno u devet dijelova od kojih svaki obuhvaća grad ili nekoliko njih u Dalmaciji koje je Wilkinson posjetio i o kojima je pisao. Oni su redom: Zadar, Šibenik, Split, Salona, Klis, Kaštela, Trogir, Burnum, Knin, Vrlika, Hvar, Korčula i Dubrovnik. Wilkinson u Zadru ističe vrata grada, katedralu i crkvu Sv. Marije, u Šibeniku piše o četiri tvrđave i katedrali, u Splitu proučava Dioklecijanovu palaču, njezina vrata, katedralu sa zvonikom te Eskulapov hram, u Saloni i Burnumu posjećuje ostatke tih antičkih naselja, u Klisu, Kninu i Hvaru ističe njihove tvrđave, a u Kaštelima bilježi izgled kuća, u Trogiru proučava katedralu, ložu i tvrđavu Kamerlengo, u Vrliki piše o njezine tri crkve, u Korčuli ističe katedralu te na kraju, u Dubrovniku, posjećuje palaču, carinarnicu, crkvu Sv. Blaža, isusovačku crkvu, a piše i o dubrovačkim zidinama.

U posljednjem poglavlju dajem pregled osnovnih informacija vezanih uz sam Wilkinsonov putopis kroz Dalmaciju i Crnu Goru. Ondje ističem okolnosti u kojima je putopis nastao, ljude koji su Gardneru Wilkinsonu pomogli na njegovom putovanju, autore čijim se zapisima služi kako bi saznao što više informacija o povijesti mjesta koja posjećuje.

Prije svega se zahvaljujem svojem mentoru, Marku Špikiću, dr.sc., na pomoći oko strukturiranja ovog diplomskoga rada te na danim savjetima o pronalasku literature, kao i posudbi literature. Zahvalna sam i djelatnicima knjižnice Božidara Adžije, u Zagrebu, koji su

mi ljubazno pomogli u pronalasku potrebne literature. Naposljetku, dovršetak ovoga rada neizostavno je vezan i uz moje najbliže koji su me svakodnevno bezuvjetno podupirali.

1. Sir John Gardner Wilkinson – život i djelo

Slika 1. Sir John Gardner Wilkinson

John Gardner Wilkinson rođio se 5. listopada 1797. u Hardendaleu, u Engleskoj, a umro je 29. listopada 1875. u Llandoveryju, u Walesu.¹ Bio je engleski egiptolog koji se posebno istaknuo istraživanjem hijeroglifa te ga se kao začetnika istraživanja egipatske kulture naziva i „ocem britanske egiptologije“. Godine 1834., nakon povratka iz Egipta, postaje članom Kraljevskoga društva, a 1839. dobiva i viteški naslov.²

Majka mu je bila Mary Anne Gardner Wilkinson, a otac svećenik John Wilkinson.³ Ubrzo nakon rođenja sina, preselili su se u grad Chelsea. Iako mu je majka bila slabijeg zdravlja, držala mu je poduke iz francuskog jezika te osnove latinskog i grčkog. Također, ona je jedina osoba koja ga je učila crtanju. No, zanimanje za daleka mjesta i prošla vremena Wilkinson duguje svome ocu koji je pripadao londonskom *Society of Antiquaries*, kao i *African Exploration Society*.

Nakon što su mu u ranom djetinjstvu umrli roditelji, Gardner Wilkinson dolazi pod brigu svećenika Yatesa. On je mladog dječaka stalno pokušavao usmjeravati prema svećenstvu, ali je uz nagovaranje jednog od Wilkinsonovih ujaka popustio i poslao ga 1813.⁴ godine u Harrow. Ondje je razvio zanimanje za umjetnost i arheologiju budući da je jedan od njegovih profesora, predstojnik Harrowa, George Butler, izučavao egipatske hijerogliffe. Harrow mu je ostao u jako lijepom sjećanju te je zato svoje egipatske antikvitete ostavio

---

¹ N. N. 1949: 1071.

² <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66164> (26.8.2014.)

³ Thompson, 1992: 1.

⁴ Thompson, 1992: 2.

upravo ovome gradu.⁵

Godine 1816. GardnerWilkinsonje završio školu u Harrowu te je započeo studij na KoledžuExeter, u Oxfordu.⁶ Ondje, nažalost, nije dobio obrazovanje kakvo je htio; tek u drugoj polovici 19. stoljeća je Oxford dobio profesionalne studije povijesti. Za vrijeme svog studija, on je nastavio raditi skice, ovaj put skulptura iz zbirke Arundel.⁷ Osim toga, zanimao se za bližu povijest i političku situaciju, čitao je knjige, posebice lorda Byrona, i putovao je. Zatim iznenada, u nejasnim okolnostima, GardnerWilkinsonnapušta Oxford, ne dovršivši treću godinu studija. Iako je u mlađim danima ustrajao u tome da se želi pridružiti mornarici, sada je htio otići u vojsku. No, prije odlaska u vojsku želio je proputovati Europu, u sklopu vlastitog*Grand Toura*. Prema planu, GardnerWilkinson je na *Grand Tour* krenuo 25. lipnja 1819.⁸ Posjetio je Francusku, Njemačku, Švicarsku te se istovremeno počeo zanimati za mjerenja, izrađivanje karata i gradnju utvrda, što mu je kasnije itekako pomoglo u istraživanjima.

Od polaska na putovanje, GardnerWilkinson počeo je bilježiti dojmove u dnevnik.⁹ Na samom početku njegovi dnevnik su sadržavali obične bilješke o tome što je i koga vidio. S vremenom je postalo jasnije da počinje raditi ozbiljnija promatranja, često o ljudima, narodima. Također, nastavio je s crtežima koji su postajali sve detaljniji i točniji. Jedna od nezaobilaznih postaja bio je i Rim, koji je posjetio u proljeće 1820. godine. Tada napokon počinje usmjereno opisivati gotovo isključivo spomenike, a tim su opisima pridodane informacije do kojih je došao čitajući Forsythea i Winckelmanna. Stoga je bilo prirodno da je počeo uspoređivati spomenike, onakve kakve ih on nalazi, s klasičnim zapisima.¹⁰

U vrijeme boravka u Italiji, točnije za vrijeme boravka u Napulju 1821. godine, Wilkinson je obnovio poznanstvo sa Sir WilliamomGellom, aktivnim arheologom koji je stalno bio u potrazi za gradovima koje još treba istražiti. GardnerWilkinson je u to vrijeme imao namjeru posjetiti i Egipat, a upravo je Gell bio taj koji je GardneruWilkinsonu predložio da umjesto običnog posjeta Egipta, svoje zanimanje usmjeri isključivo na egipatske starine.

Središte Wilkinsonova zanimanje postala je staroegipatska arheologija, a taj interes za sobom povlači i zanimanje za arhitekturu, etnografiju, hijeroglif, papirologiju, geografiju, etnologiju i topografiju starog Egipta.¹¹ Od 1821. do 1833. godine GardnerWilkinson vrijeme provodi u Egiptu, tj. u području Nubije i Gornjeg Egipta¹², radeći istraživanja grobnica. Usred svog boravka u Egiptu objavljuje i knjigu *MateriaHieroglyphica* (1828.). Njegova tumačenja hijeroglifa, tekstovi i crteži spomenika koji su iz ovog dvanaestogodišnjeg istraživanja proizašli postali su, nakon njegovog povratka, dostupni mnogim europskim znanstvenicima.¹³ Točnije, radi se o dvama djelima – *TopographyofThebesand General SurveyofEgypt* (1835.) i *MannersandCustomsoftheAncientEgyptians, includingtheirprivatelife, government, laws, arts, manufactures, religion, agriculture, andearlyhistory, derivedfrom a comparisonofthepaintings, sculptures, andmonumentsstillexisting, withtheaccountsofancientauthors* (1837.). Posebnu pozornost dobila je upravo knjiga *MannersandCustomsoftheAncientEgyptians* budući da je desetljećima smatrana najboljim

---

⁵ Thompson, 1992: 4.

⁶ Isto.

⁷ Thompson, 1992: 5.

⁸ Thompson, 1992: 6.

⁹ Thompson, 1992: 7.

¹⁰ Isto.

¹¹ Čvrljak, 1992: 403.

¹² <http://www.probertencyclopaedia.com/cgi-bin/res.pl?keyword=Wilkinson&offset=0> (26.8.2014.)

¹³ N. N. 1986: 393.

prikazom općenitog prikaza egipatske kulture i povijesti.¹⁴

Kako je Egipat postao središte njegovog zanimanja, ondje se vraća u još tri navrata; 1842.–1844., 1848.–1849. i 1855.–1856.¹⁵ Njegov drugi posjet Egiptu rezultirao je knjigom *Modern Egypt and Thebes: being a description of Egypt; including the information required for travellers in that country* koja je izdana 1843. godine. Odlučujući približiti ljudima krajeve koji su se, prema njegovu mišljenju, slabije istaknuli u povijesti te su stoga i slabije poznati, Gardner Wilkinson odlučuje 1844. godine otići na putovanje na kojem će posjetiti Dalmaciju, Hercegovinu i Crnu Goru. Nakon ovih putovanja kontinentom, vratio se u Englesku gdje je nastavio proučavati Cornwallske starine i zoologiju.¹⁶ Danas se njegovi zapisi, dnevnici, skice i bilješke čuvaju u Bodleiani, knjižnici Sveučilišta u Oxfordu.

---

¹⁴http://en.wikipedia.org/wiki/John_Gardner_Wilkinson, (26.8.2014.)

¹⁵<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66164> (26.8.2014.)

¹⁶http://en.wikipedia.org/wiki/John_Gardner_Wilkinson, (26.8.2014.)

2. Značajniji britanski putnici u Dalmaciji od 18. st. do prve polovice 20. st.

Prvi britanac koji došao istraživati Dalmaciju bio je arhitekt Robert Adam. On je 1757. godine, na kraju svojega *Grand Toura*, započeo istraživanje ruševina Dioklecijanove palače u Splitu upravo zbog velikog interesa za talijansku arhitekturu vezanu uz Dioklecijana.¹⁷ Većinu ilustracija napravio je francuski umjetnik Charles Clérissseau koji je i nakon putovanja Italijom nastavio biti Adamov suputnik. Iako je planirao duže istraživati Dioklecijanovu palaču, Adam je nakon pet tjedana morao otići jer su njegova mjerenja izazvala sumnje kod mletačkih oficira. Prije nego li je Adam napisao knjigu *Ruševine palače cara Dioklecijana u Splitu u Dalmaciji* (*RuinsofthePalaceoftheEmperorDiocletian at SpalatroinDalmatia, 1764.*), nije postojao iscrpniji zapis ovog antičkog spomenika na engleskom jeziku.

Gotovo sto godina nakon Adama Dalmaciju je posjetio i britanac John Gardner Wilkinson, ugledni egiptolog. Već na početku svog putopisa on piše da je htio posjetiti zemlje o kojima se malo znalo te zato svoje putovanje Hrvatskom započinje već na sjeveru Jadranskog mora pa nastavlja prema jugu, sve do Dubrovnika. Gardner Wilkinson ne proučava samo spomenike nego puno piše o stanovnicima, jeziku, prirodi i povijesti ovih krajeva. O dijelovima njegovog putopisa, izdanog 1848. godine, pisano je kasnije u ovome radu.

Britanski povjesničar i geograf, Andrew Archibald Paton, nakon putovanja hrvatskim krajevima objavljuje svoju knjigu *Mađarska i Transilvanija, Dalmacija i Hrvatska, Srbija i Bugarska* (*Hungary and Transylvania, Dalmatia and Croatia, Servia and Bulgaria, 1861.*). Za razliku od Gardnera Wilkinsona i Adama, Paton dolazi u ove krajeve zbog preporuke ambasadora koji je držao da bi se trebala napraviti studija materijalnih resursa Austrijskog carstva. Tako on najviše piše o kulturnom i društvenom životu u mjestima koje je posjetio te se zbog toga intenzivnije druži sa stanovnicima, a njega, kao i Gardnera Wilkinsona, u Splitu vodi profesor Carrara.

Thomas Graham Jackson je sljedeći britanac koji posjećuje Dalmaciju; prvi put 1882., a zatim 1884. godine. Treći put dolazi 1885. te nakon tog putovanja napokon izdaje i svoj putopis *Dalmacija, Kvarner i Istra* (*Dalmatia the Quarnero and Istria, 1887.*). Arhitekt Jackson radi mnogo ilustracija koje nekad prikazuju dijelove građevina, a nekad čitavi pogled na mjesto, ali tekстом svakako daje prvi detaljni vodič kroz arhitekturu istočnog Jadrana. Na posljednjem putovanju Jackson je posjetio Zadar 1893. godine, kada je došao na inauguraciju zvonika katedrale čiji je projekt dovršetka on napravio.¹⁸

Spisateljica Mary Dolling Sanders O'Malley, poznatija pod pseudonimom Anne Bridge, posjetila je Dalmaciju 1930. godine, zajedno sa svojim mužem koji je u to vrijeme bio veleposlanik u Beogradu.¹⁹ Pet godina kasnije izdaje roman *Ilirsko proljeće* (*Illrian Spring, 1935.*) u kojem opisuje putovanje glavnog lika, britanke Grace, kroz Dalmaciju.

---

¹⁷WildBićanić, 2006: 14.

¹⁸WildBićanić, 2006: 110.

¹⁹WildBićanić, 2006: 148.

3. Putovanje Johna Gardnera Wilkinsona kroz Dalmaciju 1844.

3.1. Zadar

Kao uvod u prezentaciju Zadra, koji je 1844. godine bio glavni grad Dalmacije, Gardner Wilkinson spominje križarsku opsadu Mletaka i Francuske koju je grad pretrpio početkom 13. stoljeća. Od povijesti još spominje grad kao glavno središte Liburnije i kao rimsku koloniju koju su nazivali Jadera. Navodi da je antičkih ostataka grada vrlo malo. Spominje Lučka vrata, *Porta di San Grisogono*, za koja piše da su, iako potječu iz rimskih vremena, dovezena ondje kao ostatak ruševina iz Nina. Zapisuje i natpis koji se nalazi na vratima, a koji govori o Meliji Aniani koja je podigla luk u spomen na svojega supruga:

MELIA . ANIANN . IN . MEMOR . Q . LAEPICI . Q . F . SERG . BASSI .

MARITI . SVI

IMPORIVM . STERNI . ET . ARCV . FIERI . ET . STATVAS . SVPERPONI .

TEST . IVSS . EX . IIS . DCDXXI . .²⁰

Pisac bilježi da se vrata sastoje od jednoga luka flankiranog korintskim pilastrima, a iz natpisa je vidljivo da su nekada na luku postojale i skulpture. Iznad ovog natpisa bilježi postojanje još jednog, koji govori o bitci kod Lepanta. Također, Wilkinson piše i o postojanju dva korintska stupa koja su vjerojatno postavili Mlečani - jedan u blizini crkve Sv. Šimuna, a drugi na prostoru *Piazzadelleerbe*. Za ovaj drugi navodi da se na njemu nalaze ostatci prikaza krilatog lava, kao i lanci na tijelu stupa. U blizini navedenog stupa nalazila se građevina za koju Wilkinson piše da je tada služila kao vojno skladište - crkva Sv. Donata. Od Farlatijaje doznao da je na crkvi postojao natpis koji je ukazivao da je građevina bila posvećena božici Junoni. Uz *Porta di San Grisogono*, Wilkinson opisuje i druga, istočna vrata - *Porta diterra ferma* (Kopnena vrata). Ona su ukrašena dorskim stupovima i triglifima. U renesansnom stilu ih je izgradio San Micheli ili njegov nećak Gian Girolamo.²¹

Wilkinson u svojem putopisu posebno ističe zadarsku katedralu. Piše da ju je u „lombardskom stilu“ dao podići Enrico Dandolo u 13. stoljeću, nakon što je stradala u pohodu križara iz Francuske i Venecije. Opisuje da je pročelje ukrašeno slijepim lukovima s polukružnim završecima, a lukovi se protežu duž bočnih vanjskih strana bočnih brodova i duž klerestorija - kao što je bio običaj ukrašavati spomenike u Lombardiji. Crkva se sastoji od tri dijela; glavnoga broda i dva bočna broda. Svaki brod ima svoj ulaz koji je ukrašen nizom stupova koji podupiru polukružne lukove i timpanum s prikazom Jaganjca i svetih likova. Nadvratnik i dovratnik su ukrašeni arabesknim uzorcima, a stupovi i ehinusi lukova imaju oblik užadi.²²

---

²⁰Gardner Wilkinson, 1848: 79.

²¹Gardner Wilkinson, 1848: 80.

²²Gardner Wilkinson, 1848: 81.

Slika 2. Zadarska katedrala

Na središtu pročelja zadarske katedrale nalaze se dvije rozete, gornja je naknadno dodana i nalazi se u području klerestorija. Unutrašnjost je promijenjena, ali su izvorni dijelovi jasno vidljivi. Na starije dijelove bazilike ukazuje izdignuti istočni kraj crkve, kao i sam oblik crkve. Lukovi broda koji imaju blago potkovasti oblik nastavljaju se na kružne stupove, a iznad njih se nalazi prostrani triforij. Povrh njega se nalazi i „užasan segmentni prozor“. Kao glavnu posebnost katedrale ističe arhitektonski stil te drži da u tom pogledu on pripada jednoj od izvanrednih građevina kršćanskog razdoblja u Dalmaciji.²³

Crkva Sv. Marije je sljedeća građevina koju Wilkinson opisuje. To je crkva s lukovima s polukružnim završecima na koju se nastavlja benediktinski samostan kojeg je 1066. osnovala sestra kralja Krešimira. Stari toranj je 1105. godine, nakon osvajanja Dalmacije, dao izgraditi ugarski kralj Koloman. Navodi i da je crkva Sv. Ilije jedina pravoslavna crkva u Zadru. Ona je u posjedu „grčkih kršćana“ još od doba francuske okupacije. Spominje kapelu s desne strane i i zvonik izgrađen u venecijanskom stilu.²⁴

3.2. Šibenik

Nakon Zadra, Wilkinson je parobrodom otputovao u Šibenik. Ovdje pokazuje interes za renesansnu baštinu, iako su predmet njegovog zanimanja uglavnom građevine srednjega vijeka. Šibenik opisuje kao grad koji se nalazi u zaljevu te se do njega dolazi uskim kanalom koji se nalazi između strmih stijena. Prva građevinu koju vidi je utvrda sv. Nikole koja se nalazi na južnoj strani ulaza u zaljev. Sagradio ju je 1546. godine San Michieli u vrijeme

²³GardnerWilkinson, 1848: 82.

²⁴GardnerWilkinson, 1848: 83.

mletačke vladavine. Nasuprot njoj je nekad stajala reduta koju su sagradili Francuzi, a spominje i kulu koja se nekada nalazila u blizini kanala.²⁵

Wilkinsonpišeda se u vizuri grada posebno ističe tvrđava sv. Ane koja se nalazi na liticama povrh grada. Iza nje stoje još dvije tvrđave – najviša je tvrđava S. Giovanni koja se nalazi usred obnove, a niža je u ruševinama, tzv. tvrđava Barone, koja je ime dobila po barunu Degenfeldu, koji je branio grad od Turaka 1648. Te tvrđave su u prošlosti i koristile kao obrana od napada s kopna, ali kasnije više nisu imale tu namjenu. Za sam grad piše da je pun zgodnih kuća koje su jako dobro izgrađene unatoč tome što je Šibenik malen te ga tvore nepravilne ulice.²⁶

Kao u Zadru, Wilkinson i u Šibeniku kao središnju građevinu postavlja katedralu. Započeta je 1415. godine, a dovršena 1555. Opisuje je kao rezultat nekoliko stilova, od kojih gotički prevladava. Krov drži izvanrednim budući da je građen isključivo od kamenih ploča, tako tvoreći polucilindrični svod. Glavni je brod odvojen od bočnih s po pet stupova na koje se nastavljaju šiljasti lukovi. Povrh lukova se nalazi klerestorij te se u visinu na svaki stup nastavlja pilastar. Nakon pilastara nalazi se tavan koji prati zakrivljenost krova. Zapadni kraj katedrale Wilkinsondrži skladnim, posebice oblikovanje eksterijera koji spaja gotičke i grčko-talijanske elemente. Pročelje opisuje kao neskladno i teško. Dodaje da se nalazi na sjevernoj strani glavnoga trga te gleda prema loži koja je prenamijenjena u kafić i prostorije za skupštine.²⁷

3.3. Split

Iz Zadra Wilkinson nastavlja svoje putovanja još južnije, prema Splitu. Za Split odmah ističe vidljiv utjecaj mletačke vladavine – kako u sličnosti tamošnjeg jezika s venecijanskim dijalektom, tako i u izvedbi zvonika, prozora, kamenih balkona, dimnjaka te simbola krilatog lava Sv. Marka. Ulice su uske i loše popločane, a kuće ne posjeduju tzv. arhitektonsku ljepotu.²⁸

Wilkinsonpiše da je grad većinom sagrađen unutar okvira Dioklecijanove palače. Jugoistočno od palače nalaze se lazareti koji zatvaraju istočnu stranu luke. U početku su upotrebljavani kao područje karantene kada bi kroz Split prolazile karavane iz Turske, a nakon što je okolicu Splita poharala kuga 1816., zabranili su prolazak karavana kroz grad. Stoga je ovaj sklop građevina imao različite namjene –skladišta, kazalište, zatvori, kapucinski samostan, carinarnica, oružarnice.²⁹

Sama palača je često pružala obranu od napada neprijatelja zahvaljujući jakim zidovima, a tek nakon što su Mađarska i Mlečani pružili gradu zaštitu, grad se počeo širiti izvan zidina. Još početkom 15. stoljeća sagrađen je u Splitu kaštel, aoktagonalni toranj koji je preostao nazvan je po hercegu Hrvoju VukčićuHrvatiniću. U blizini je kasnije sagrađen „plitski dvorac“. Sredinom 17. stoljeća su Mlečani opasali grad zidinama i bedemima, a na uzvisini su podigli tvrđavu Gripe.³⁰

---

²⁵GardnerWilkinson, 1848: 94.

²⁶GardnerWilkinson, 1848: 95.

²⁷GardnerWilkinson, 1848: 96, 97.

²⁸GardnerWilkinson, 1848: 114.

²⁹GardnerWilkinson, 1848: 115.

³⁰GardnerWilkinson, 1848: 117, 118, 119.

Vrijeme osnivanja grada Splita povezuje se s vremenom izgradnje Dioklecijanove palače 303 g.po.Kr. Bilo je potrebno dvanaest godina za njezinu izgradnju, a razlog podizanja palače bilo je Dioklecijanovo povlačenje s prijestolja nakon dvadeset godina vladanja. Kamen za gradnju se dovozio iz kamenoloma blizu Trogira, kamenoloma Sutlije, a sama kvaliteta je slična onoj mramora. Također, dio kamena za gradnju je došao i s otoka Brača.³¹

Nakon smrti Dioklecijana, pretpostavlja se da su palačom upravljali suci iz Salone, a dio palače je pripadao državi. U sljedećem stoljeću je u palači živio Julije Nepot, posljednji car Zapadnog Rimskog Carstva. Od 5. st. po. Kr. do pada Salone 639. godine gotovo i ne postoje zabilježeni podaci o palači. Jedino je zabilježeno da je ostrogotski kralj Totilasredinom 6. stoljeća, prilikom zauzimanja Salone, odlučio poštediti palaču i samo ukloniti carske simbole i natpise na građevini. Novi grad se počinje razvijati uz granice palače tek nakon što su Avari zauzeli Salonu. U to su vrijeme neki Salonitanci potražili zaštitu unutar čvrstih zidina palače, u prostorijama iznad i ispod zemlje, a sredinom 7. stoljeća Split se počeo držati rimskim gradom. Salonitanac Severus je tada ustupio svoje prostorije, carske stanove i ugaoni toranj, samom nadbiskupu. Jupiterov hram je bio očišćen te posvećen Bogu i Djevici Mariji. Ubrzo je i tijelo prvog salonitanskog biskupa, Sv. Dujma, doneseno iz Salone i postavljeno u ovu, novu, katedralu te je od tada ona posvećena Sv. Duji.³²

Tlocrt palače je gotovo pravilan kvadrat koji na uglovima ima podignute četverougaone tornjeve. Pročelja se gotovo točno podudaraju s četiri strane svijeta, a južno pročelje se otvara prema luci. Ovo je pročelje dugo 158,8 m, a zajedno s ugaonim tornjevima njegova duljina iznosi 182,47 m. Zapadno i istočno pročelje dugačka su 215,04 m. Najveći promjer palače je onaj od sjevera do juga, ali bez tornja, te iznosi 196,98 m. Promjer od istoka do zapada palače, zajedno sa zidovima, iznosi 164,39 m. Ove brojke daju ukupnu površinu palače, bez tornjeva, koja iznosi otprilike 106.123,74m².

Dva osnovna dijela tvore ovu građevinu – najjužniji dio u kojem su izgrađena dva hrama i dio kojega čine privatne carske sobe. Gotovo na samom središtu palače sijeku se dvije ulice. Glavna je vodila od glavnog ulaza sjevernog pročelja zvanog *Porta Aurea* do prostranog predvorja pred vestibulom, a druga je cesta vodila od zapadnog do istočnog ulaza. Wilkinson primjećuje da je pločnik bio oko 60 cm niži od predvorja te je stoga očigledno da se napravilo povišenje do dvorišta od nekoliko stuba.³³

---

³¹GardnerWilkinson, 1848: 120, 121.

³²GardnerWilkinson, 1848: 121, 122, 123, 124.

³³GardnerWilkinson, 1848: 124, 125.

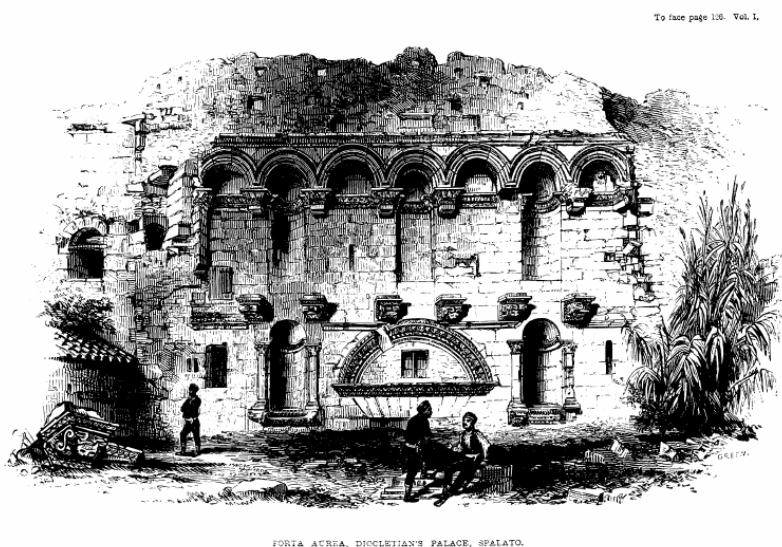
Slika 3. Dvorište pred vestibulom, Dioklecijanova palača

Slika 4. Pogled na peristil, Dioklecijanova palača

Što se tiče namjene pojedinih dijelova palače, i sam Wilkinson uspoređuje vlastite zaključke s onima koje je stoljeće ranije dao Adam. Vjeruje da je Adam vidio ove građevine u boljem stanju nego što ih je on sam zatekao jer su 1844. godine mnogi dijelovi prekriveni izgrađenim kućama (usp. slike 4 i 5). Wilkinson daje prvu zamjerku Adamovoj pretpostavci koja govori da je ulica koja se pruža od istočnih do zapadnih vrata imala natkriveni koridor kojega su činili lukovi na stupovima. Wilkinson dolazi do zaključka da je ta ulica imala rješenje slično onome u Pompejima i općenito rimskim gradovima – ulicom se protezao niz stupova koji su držali ravan arhitrav i vijenac. Smatra i da se sličan koridor protezao od ulaza *Porta aurea* do predvorja vestibula.

Debljina vanjskih zidova iznosi oko 2.13 m te su svi čitavi i vidljivi, osim zapadnog zida, a ugaone kule još stoje, osim one na jugozapadnoj strani. Wilkinson se povodi za objašnjenjem Ciccarellija koji objašnjava da se dio zapadnoga zida srušio kako bi se grad nastavio širiti van granica zidina, a jugozapadna kula se slučajno urušila kada se iz njezinog najdebljeg zidavadioporfirnisarkofag. Na njemu je bilo zapisano Dioklecijanovo ime, a zajedno s medaljonom koji je prikazivao bradatog muškarca u oklopu, s kacigom na glavi, navodio je na zaključak da se zaista radi o prikazu cara Dioklecijana.³⁴

PORTA AUREA, DIOCLETIAN'S PALACE, SPALATO.

Slika 5. Porta aurea, Dioklecijanova palača

Istočna vrata, *Porta Aenea*, su bila uništena, ali su sjeverna vrata gotovo savršeno očuvana. *Porta Aurea* bila su glavni ulaz u palaču te su stoga i najukrašenija. Donji dio čini prolaz s bogatim frizom, dok se iznad ulaza nalazi niz od sedam lukova, koje su nekad nosili porfirni stupovi na konzolama. Sve su ulaze, osim *Porta Argentea*, branila po dva oktagonalna tornja. Onaj na sjevernoj strani zapadnog ulaza je jedini preostao.³⁵

Zemlja se godinama nakupljala s vanjske strane sjevernog zida do te mjere da je prekrila donji dio zida; ulaz *Porta Aurea* prekriven je sve do visine nadvratnika. No, u unutrašnjosti palače izvorna razina tla je ostala gotovo potpuno očuvana. Kuće su izgrađene duž unutarnjih strana zidova palače. Na mjestima potpuno prekrivaju zid, a na dijelovima južnoga pročelja se čak izdižu iznad zida. Predvorje vestibula predstavlja glavni trg koji je sa svake strane zatvara niz granitnih korintskih stupova koji nose lukove. Interkolumniji su različitih duljina te je zbog toga stvorena mala razlika u visini lukova. Lukovi su posebni po tome što se šire odmah iz kapitela te ih Wilkinson vidi kao prvi takav primjer u povijesti arhitekture.³⁶

Niz stuba vodi do portika vestibula, a njegovo se pročelje proteže cijelom širinom dvorišta, a tvore ga četiri stupa koji nose trokutasti zabat. Takvo rješenje Wilkinson ističe kao novinu u arhitekturi – luk se izdiže iz dva središnja stupa u timpan. Iako nije prvi takav primjerak, jedan je od rijetkih koji su ostali očuvani. Na istočnoj strani dvorišta nalazi se

³⁴GardnerWilkinson, 1848: 125, 126.

³⁵GardnerWilkinson, 1848: 126, 127.

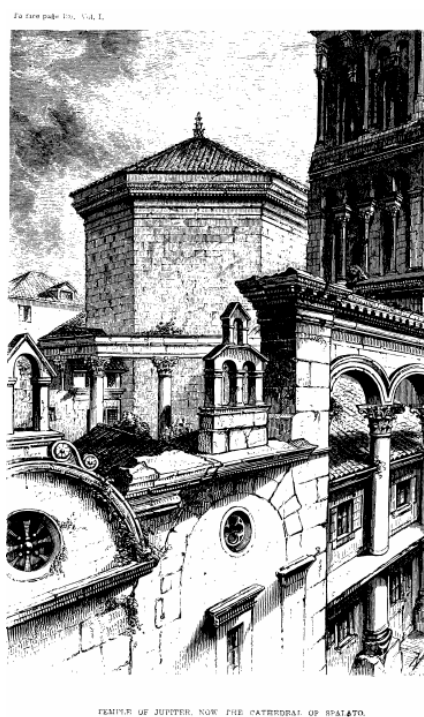
³⁶GardnerWilkinson, 1848: 127.

Jupiterov hram koji je danas poznat kao *Duomo* ili splitska katedrala. Ispred vrata prekrivenih ornamentima nekada se nalazio portik koji je uklonjen kada je uz crkvu, u 14. stoljeću, dodan zvonik. U isto su vrijeme uklonjene i dvije sfinge koje su se nalazile s obje strane stubišta, a samo jedna od njih je postavljena na zid slijeva. Prenamjena prostora iz hrama u kršćansku crkvu zahtijevala je i određene preinake u unutrašnjosti. Unutarnja je niša pretvorena u prostor za zbor, a ona na sjevernom dijelu je pretvorena u kapelu, dok su niše na istoku dobile oltare. Zidovi su perforirani s prozorima kako bi prostor imao više svjetla. Jediní otvor koji je do tada postojao je onaj iznad ulaza, a sada ga prekriva tavan s orguljama.³⁷

Wilkinson ističe da sama arhitektura prostora nije na visokoj razini već su na raznim mjestima vidljive nesavršenosti, poput onih slomljenih trabeacija i teških vijenaca. Također, proporcije gornjih stupova nisu u skladu s onima u donjem dijelu građevine. Međutim, ovako izvedeni dijelovi arhitekture Wilkinson ne vidi toliko lošima kao što su to skulpture na frizu koji prati cijelu katedralu odmah ispod gornjeg vijenca. Skulpture prikazuju Kupide koji love divlje svinje, zečeve, lavove i jelene ili pak drže medaljone neprikladnih prikaza. Svejedno na katedralu gleda kao na impresivnu građevinu, pogotovo stoga što je arhitektura očuvana u tolikoj mjeri, a gotovo čitavi interijer je izvoran.³⁸

Zidanje pokazuje izvrstan i solidan stil, a posebno se ističe konstrukcija kupole koja je građena od cigle, za razliku od ostatka katedrale koji je izgrađen od trogorskog kamena. Kupola je zidana na način da se niz manjih lukova nalazi jedan povrhu drugog niza te se oni tako penju sve do središnjeg dijela gdje se na njih nastavljaju koncentrični krugovi. Visina same katedrale iznosi 23.88 metara. Vanjski su zidovi vrlo jednostavni, a dio nad peristilom ukrašava jedino vijenac. Krov je proporcionalan i prekriven pločicama, a na samom vrhu se nalazi ornament u obliku lista sa šišarkom koji stoji na ramenima životinja.³⁹

TEMPLE OF JUPITER, NOW THE CATHEDRAL OF SPALATO.

Slika 6. Jupiterov hram/ Splitska katedrala

³⁷GardnerWilkinson, 1848: 127.

³⁸GardnerWilkinson, 1848: 129.

³⁹GardnerWilkinson, 1848: 129, 130.

Sudeći prema prikazima s niskog reljefa u unutrašnjosti, Wilkinsonje držao da je građevina nekada bila hram posvećen Diani, a ne Jupiteru. Iz vremena prenamjene građevine u kršćansku crkvu nema značajnijih ostataka, osim skulpture anđela nad oltarom koji nose tzv. *Svetinju nad svetinjama*. Skulpturu je osmislio Markantun De Dominis te predstavlja vrlo spretno djelo – drvene figure anđela nose veliku težinu nad sobom, ali su sami anđeli pojačani željeznim šipkama kako bi se takav teret održao stabilnim. De Dominis je, nakon što je postao splitski nadbiskup početkom 17. stoljeća, u crkvu postavio i biskupsko (ili nadbiskupsko) prijestolje koje se nalazi na kraju kora, a ovakva prijestolja se rijetko nalaze u crkvama. Kako je prijestolje bilo više od *Svetinje nad svetinjama*, osmislio je način na koji će tu skulpturu podići iznad samog prijestolja pa je dodano pojačanje na anđelima.⁴⁰

Campanile, tj. zvonik, izgradio je Nicolo Tvrdoje, a donatori su, uz građane Splita, navodno bile kraljica Marija i Elizabeta Ugarska. Njegova posebnost prikazana je u odličnoj izvedbi konstrukcije zbog čega se ističe među manje zapaženim građevinama. Ukupna visina zvonika iznosi gotovo 53 metra, a sastoji se od šest katova, uključujući i kupolu. Oktogonalna kupola je, navodno, dodana nakon što je munja uništila najviša dva kata. Donji je kat razveden lukovima, a gornji je kat kvadratnog tlocrta, ukrašen stupovima. Ovi stupovi, kao i nekoliko komada kamenja za gradnju, dovezeni su iz Salone. Od kipova je najistaknutiji onaj u jugozapadnom kutu trećega kata; prikaz žrtve, najvjerojatnije za Junonu, čiji se kip nalazi iza oltara. Na jednoj strani je prikazana svećenica koja ritualno lijeva tekućinu, dok iza nje s jedne strane stoje likovi Marsa i vjerojatno Belone, a s druge strane likovi Jupitera, Minerve i Herkulesa. Sam zvonik splitske katedrale, umjesto da bude reprezentativni simbol palače, ipak je bio namijenjen splitskoj vojsci.⁴¹

Otpribliže 35 metara dalje nalazi se Eskulapov hram koji je okrenut prema Jupiterovom hramu. Nalazi se na gornjem kraju temenosa (posvećenog zemljišta) koje je široko oko 30 metara, a dugo oko 50 metara. Sličan temenos je okruživao i drugi hram te je moguće da je na oba područja bilo zasađeno drveće. Unutrašnjost cele bila je jednostavna, ali ukrašena bogatim istaknutim vijencem. Na kamenom bačvastom svodu nalazila se izrezbarena lacunaria koja je savršeno očuvana te predstavlja poseban primjerak antičkog svoda.⁴²

Vijenac i friz s vanjske strane hrama su također očuvani, posebice na stražnjem dijelu građevine. Plitki reljefi friza prikazuju kupide koji beru grožđe među drvećem i vazama, a na te vazе su šapama naslonjeni lavovi i leopardi. Upravo zbog ovakvog prikaza, čini se kao da bi hram trebao biti posvećen bogu Dionizu, a ne Eskulapu, bogu medicine. Međutim, budući da je Eskulap zaista bio štovан na ovome području, ne čudi mogućnost da je Dioklecijan podigao hram u njegovu čast. Eskulapa su Rimljani toliko štovali da su za vrijeme Velike kuge 462. godine poslali poslanike u grčki Epidaurus kako bi uzeli Eskulapov kip u obliku velike zmije te ga donijeli nazad; u nadi da će to zaustaviti kugu.⁴³

Ispred vrata Eskulapovog hrama postavljena su dva sarkofaga koja su donešena iz Salone. Na jednom je prikazan energičan lov na divlje svinje, dok se drugi ničime ne ističe. Sam hram je pretvoren u baptisterij te je tada posvećen Sv. Ivanu. Upravo zbog toga što su kršćani prenamijenili Eskulapov i Jupiterov hram iz religioznih razloga, oba su antička svetišta sačuvana. Uklonjen je toranj koji je nagrđivao Eskulapov hram, a Wilkinson navodi kako bi još veći značaj bilo uklanjanje kuća koje se nalaze sa stražnje strane hrama. Uz to nadodaje:

---

⁴⁰GardnerWilkinson, 1848: 130, 131.

⁴¹GardnerWilkinson, 1884: 131, 132, 133.

⁴²GardnerWilkinson, 1884: 133.

⁴³GardnerWilkinson, 1848: 134.

Moglo bi biti teško rasteretiti sve preostale ruševine, od neugledne mase modernih zdanja, aliprija saznanje da se vlada umiješala, kako bi spriječila nagrđivanje u svrhu zadovoljavanja privatnih potreba: iako je strancu nečuveno vidjeti prozore kuća urezane u lukove dvora, interkolumnije ispunjene beznačajnim trgovinama, i peristil velikog hrama kojega su prekrile moderne kuće: zadovoljava spoznaja da su svi spomenici sad osigurani protiv daljnjeg vandalizma, i nemara.

Nadodaje i to da Austrijanci dugo nisu brinuli o vrijednoj zbirci starina koju su ostavili neistraženu u Saloni, ali drži da će se taj pogrešan pogled sve više mijenjati te da će spomenici iz Splita ipak biti prepoznati kao visokovrijedni. Iako su iskopavanja ograničena godišnjim iznosom od 800 zlatnika, nada se da će predvodnik velike promjene u tretiranju ovih spomenika imati ondašnji upravitelj, opat i profesor Francesco Carrara. Njega Wilkinson posebno ističe kao vrlo važnog pojedinca za grad Split i za profesiju kojom se bavi.⁴⁴

Sfinga koja se nalazi kod vestibula napravljena je od crnog granita te je jasno da pripada egipatskom umijeću, a sudeći prema stilu u kojem je napravljena, pripada ranom faraonskom vremenu – najvjerojatnije je primjerak umjetnosti Osamnaeste dinastije. Na isti zaključak upućuju i figure i imena skulptura zarobljenika smještenih oko baze. Sfinga u rukama drži i kraljevski oval, ali se zbog oštećenja ne razaznaje koga on prikazuje. Umjesto šapa, sfinga ima ljudske ruke te ovakav prikaz pripada vrlo ranoj egipatskoj umjetnosti, iako se upravo zbog toga mislilo da sfinga nije ni antička ni egipatskog porijekla. Međutim, ne može se osporiti njezina autentičnost; sfinga je zaista donesena iz Egipta, možda upravo iz razloga ukrašavanja Dioklecijanove palače.⁴⁵

Dio jedne druge sfinge nalazi se u kući grofa Cindra koja se nalazi u ulici koja se nastavlja na gradska vrata *Porta Ferrea*. Isklesana je u čvrstom bijelom vapnencu koji nalikuje mramoru. Na prsima joj se nalazi ime Amenofisa III te prema stilu u kojem je napravljena, upućuje na to da je izvorno nastala u Tebi. Na plintije uklesano ime Amenofisa i figure feniksa u stavu molitve. U hijeroglifima, s jedne strane nalazimo spomen boga Ra, a s druge strane ime *Pthah* i ime gospodara *Oshomouna*.⁴⁶

Arkade na kvadratnim stupovima u sjeverozapadnom dijelu palače koje podupiru trabeacije s frizovima su se zapravo nastavljale duž dvora. Na mnogim kamenjima nalaze se znakovi te, budući da se takvo kamenje nalazi na različitim mjestima u palači, očigledno upućuje na to da su ti znakovi zapravo oznake rađene pri lomljenju/klesanju kamenja.⁴⁷

Wilkinson objašnjava da su se Rimljani mnogo prije Dioklecijanovog doba udaljili od proporcija i stila grčkih uzora te se tako i nisu isticali u arhitekturi, ali svejedno priznaje Dioklecijanovu palaču kao posebno umjetničko djelo – posebice zbog njene čvrstoće u konstrukciji. Dijelovi palače koje ističe jesu lukovi izvan i unutar palače, čvrsta gradska vrata, konstrukcije oba hrama te kupola katedrale čija se konstrukcija rijetko viđa. Zanimljivo je promatrati i prijelaze u stilovima unutar palače, npr. naročito upečatljivi su lukovi u dvorištu koji izlaze iz kapitela stupova bez ikakvog veznog dijela; stupovi koji se nastavljaju na izbačeni friz koji se nalazi nad nižim nizom stupova – poput onih u unutrašnjosti velikoga hrama; luk arhitrava koji predstavlja izvorište tzv. venecijanskog prozora; luk unutar zabata; ornament s oblikom užeta; cik-cak motiv koji se nalazi na svim konzolama i duž cijeloga friza velikoga hrama; nadvratnik na vratima *Porta Aurea* kojega čini plosnati luk sastavljen od nekoliko kamenja koji su međusobno usječeni jedan u drugoga. Upravo ovakva izvedba pokazuje koliko su zapravo Saraceni i arhitekti ranog srednjeg vijeka posudili karakteristike

⁴⁴GardnerWilkinson, 1848: 134, 135.

⁴⁵GardnerWilkinson, 1848: 135.

⁴⁶GardnerWilkinson, 1848: 135, 136.

⁴⁷GardnerWilkinson, 1848: 137.

tipične za rimske modele. Motiv užeta i cik-cak motivi pripisuju se Normanima te su bili uobičajeni u kasnijem razdoblju rimske arhitekture; normanskoj umjetnosti pripisuje se i međusobno usječeno kamenje niskoga nadvratnika, model od kojega su Saraceni izveli puno složenije oblike. Ove i mnoge druge navodne inovacije tih razdoblja nesumnjivo su postojale u kasnijim spomenicima carstva. Kao jednu takvu navodnu inovaciju Wilkinson spominje i dugo-kratko zidanje (naizmjenično redanje dužih i kraćih oblika kamenja), za koje nalazi da je bilo u uobičajenoj primjeni oko vremena Justinijanova vladanja; također navodi i tzv. *tapia* zidove kakve su radili Saraceni, a kakve su preuzeli rimski graditelji.⁴⁸

Wilkinson spominje splitski gradski muzej u kojem su predstavljeni objekti iskopani u Saloni, ali ga čudi da je tek mali broj tih objekata vrijedan spomena. Kao najzanimljiviju skulpturu vidi prikaz Venere pronađene u Saloni 1840. godine. Skulpturi nedostaje glava, ruke i desna noga te joj visina iznosi 120 centimetara. Ocjenjuje da je napravljena u dobrome stilu, ali je Kupid koji se pojavljuje sa strane primjer slabijeg klesarstva. Na postolju se nalazi natpis – VENERI VICTRICI. Na istome mjestu kao i Venera pronađene su i sljedeće skulpture: kip odjevene ženske figure visoke skoro 2 metra s natpisom na postolju (LOLLIAE SECVNDAE FILIAE); Junonine glave – jedna boljeg i jedna lošijeg stila; nekoliko beznačajnih skulptura; fragment korintskog kapitela s pripadajućom entablaturom; nekoliko staklenih vaza, boca i urni; perlice, drveni češljevi, staklene pribadače, svjetiljke od terakote te drugi maleni predmeti. Također, u Saloni je profesor Carrara pronašao i veliki sarkofag 1844. godine. Ono najzanimljivije u vezi njega je natpis koji spominje imena Albuciusa, koji je bio voditelj dekurija i edila u Saloni i Visu. U dvorištu se nalazi stela koja je podignuta u spomen na mladića Marcusa Ulpiusa Veratiusa, a tu se nalaze i mnogi natpisi, a među njima i onaj posvećen Eskulapu.⁴⁹

Na zidovima privatnih kuća, kuća iz sjevernog predgrađa Splita te zidovima nadbiskupske palače mogu se pronaći ugrađeni natpisi/ posvete i oltari. No, najviše se natpisa pronašlo u Saloni, a oni su većinom grobni natpisi. Pronađen je samo jedan koji je posvećen Jupiteru i Klaudiju Cezaru te je Wilkinson vjerovao da će se uskoro otkriti kojoj je građevini pripadao. Na stubištu jedne kuće nalazi se plitki reljef koji prikazuje bitku Kentaura i Lapita. Pokojni ravnatelj muzeja posjedovao je razne starine te među njima i jedan kip rimskog vladara izvedenog u dobrom stilu. Noge i glava nedostaju, ali posebnost ovoga kipa je u tome što na području vrata ima rupu u koju se stavljala glava. Dakle, s promjenom cezara, mijenjala bi se i glava vladara. Najveća sačuvana skulptura jest oltar koji se nalazi u crkvi Sv. Franje u predjelu Veli Varoš, podno brda Marjan. Reljef pripada kasnijem razdoblju te prikazuje prolazak kroz Crveno more.⁵⁰

3.3.1 Zaštita spomenika i konzervator Vicko Andrić

Tijekom 1840-ih godina u svijetu se vodila debata o principima restauracije i o tome je li ispravnije restaurirati ili konzervirati te se uglavnom kritizirala praksa koja se primjenjivala pri zaštiti spomenika. Još od 18. st. su se počela razvijati četiri smjera unutar zaštite spomenika: tretiranje spomenika kao podsjetnika (*monuments as memorials*), stilistička restauracija (*stylistic restoration*), moderna konzervacija (*modern conservation*) i tradicionalni kontinuitet (*traditional continuity*).⁵¹

⁴⁸GardnerWilkinson, 1848: 137, 138, 139.

⁴⁹GardnerWilkinson, 1848: 140, 141.

⁵⁰GardnerWilkinson, 1848: 141, 142, 143.

⁵¹Jokhileto, 2004:301.

Stilistička restauracija je prevladavala u 19. stoljeću, a početni cilj joj je bio zaštita nacionalnih spomenika povijesti, znanosti i umjetnosti, dok je kasnije prerasla u obnovu izgubljene stilističke cjelovitosti. Ideja ljepote bila je povezana s konceptom stila, a arhitekti su htjeli postići funkcionalne građevine umjesto tretiranja spomenika samo kao dokumenta. U srednjoj Europi smjer je rezultirao pročišćavanjem spomenika (*purification*), tj. uklanjanjem mlađih slojeva kako bi se prezentirali stariji. Ovo je postala dominantna praksa i kroz 20. st., a upravo takav smjer je slijedio i John Gardner Wilkinson. U Splitu je, primjerice, prevladala restauracija rađena u duhu klasicističke purifikacije te su zato uništavane kasnije strukture, ali je krajem 19. stoljeća jačala romantička struja te se završetak zvonika katedrale mijenja iz gotičko-renesansnog u romanički. Zaštita spomenika u Splitu stavlja poseban pečat na gradske spomenike kada je 1979. godine povijesna jezgra grada stavljena pod zaštitu UNESCO-a.⁵²

Od 20-ih do 60-ih godina 19. stoljeća u Splitu je djelovao i bio izrazito angažiran konzervator Vicko Andrić.⁵³ Budući da je školovan kao klasicistički arhitekt, i on se priklonio struji prve polovice 19. stoljeća s idejama purificizma, tj. uklanjanja kasnijih izgradnji kako bi se antički spomenici vidjeli u potpunosti. U vrijeme njegovog školovanja antički su uzori bili izrazito cijenjeni, a srednji vijek nije ostavljao poseban dojam te je Andrić kao osnovne principe svojih projekata isticao purifikaciju, izolaciju i restauraciju. Kao osnovne želje ovih projekata navodi ukras i korist grada, ali i opasnost koja prijeti spomenicima zbog postojećeg stanja.

Nakon što je cara Franju I uvjerio u iskapanje ruševina Salone koje je započelo 1821., Andrićeva sljedeća velika želja bilo je čišćenje prostorija Dioklecijanove palače ispod razine zemlje, tj. substrukcija odmah ispod privatnih objekata. Svoj je projekt predložio 1846. godine.⁵⁴ Htio je izolirati i restaurirati Dioklecijanov mauzolej, a to je uključivalo i rušenje zvonika. Uz to je htio obnoviti i antički vodovod u Splitu. Također, želio je očistiti južno pročelje palače pred kojim su stajale kuće koje su se počele graditi krajem 16. stoljeća kada se u Splitu otvorio lazaret, ali mu se suprotstavio profesor Carrara koji je držao da se kućice trebaju obnoviti. U slučajevima čišćenja južnog pročelja i substrukcija, tijekom radova su ometali vlasnici stambenih prostora i trgovina.

Kako bi Centralnu komisiju za zaštitu spomenika u Beču uvjerio u svoj projekt, Andrić je istaknuo da je isti plan imala francuska uprava u Dalmaciji 1808. godine – uklanjanje kućica pred južnim pročeljem Dioklecijanove palače.⁵⁵ Problem se javio u trenutku kada Andrić nije uspio doći do tih francuskih spisa i projekata. Njegovom projektu se suprotstavio i Carrara koji je rekao da se plan neće moći provesti jer su podrumske prostorije privatno vlasništvo, da će biti potrebna veća sredstva od onih koje je Andrić predvidio za iskapanje te je bio uvjeren da se u substrukcijama palače neće pronaći arheološki spomenici kojima se Andrić nadao.

Ono što Andrić istraživanjem dokazuje jest veći broj podrumskih prostorija od onog kojeg su prikazali arheolozi od Adama do Carrare, dokazuje da čišćenje substrukcija ne bi utjecalo na stabilnost kuća iznad njih budući da među njima nema građevne veze, utvrdio je vlasništvo Općine nad spornim prostorijama i prolazima te ne prihvaća sumnje Carrare u pronalazak potencijalno vrijednog sadržaja substrukcija budući da je stanje tih prostora bilo nepoznato. Također, Andrić otkriva i da južna vrata palače, koja su se nazivala *Porta Argentea*, uopće nisu bila reprezentativan nego sporedan ulaz u palaču.

Revolucije u austrijskim zemljama 1848. bile su dodatan razlog za odbijanje

---

⁵²Jokhileto, 2004, 305.

⁵³Kečkemet, 1976:31.

⁵⁴Kečkemet, 1976:33.

⁵⁵Kečkemet, 1976:32.

Andrićevoprojekta, ali na Starinarsku komisiju utječe i Carrarin izvještaj kojim je pokušao pobiti Andrićeve postavke.⁵⁶Iako su postojala tijela koja su se bavila brigom za spomenike i općenito radove u gradu Splitu, ondje je u to vrijeme prevladavao osobni interes koji je kočio promjene i pokušaje pojedinaca da spomenike pokažu u što boljem svijetlu te time možda otkriju nešto novo o njima.

3.4. Salona

Wilkinson se najduže zadržao u Splitu proučavajući Dioklecijanovu palaču, a zatim se uputio prema ruševinama Salone koja se smjestilasa sjeverne strane rijeke Jadro. Privatne kuće i javne građevine antičkoga grada Salone uništene su, ali je ostalo dovoljno ruševina zidova koje jasno ocrtavaju njihov smještaj u prostoru i veličinu. Ostaci mosta pokazuju da se tok rijeke nije mijenjao do Wilkinsonova posjeta. Ostaci u polukružnoj formi lijevo od mosta pokazuju do kojeg mjesta se točno protezala uvala. Grad se sastojao od dva dijela, istočnog i zapadnog, koji je bio izgrađen na povišenijem terenu. Pod ranijim vladarima u gradu su izgrađene mnoge javne građevine, ali se brojka novih građevina iznimno povećala za vrijeme vladavine cara Dioklecijana te nije došlo do značajnije promjene u izgledu grada čak dvjesto godina nakon njegove vladavine. Iako je Salona preživjela mnoge napade, Avari su je 639. godine opljačkali i spalili te su stanovnici, u želji da se spase, pobjegli na najbliže otoke.⁵⁷

Stanje koje Wilkinson zatječe na području ostataka grada Salone odražava izmjene koje su se odvijale stoljećima u vrijeme kada je grad još bio naseljen. On nalazi dijelove obrambene gradnje iz različitih razdoblja, npr. zidove i kule koje su obnovili Valentinijan II i Teodozije ili jarak koji na sjevernoj strani dao iskopati Konstantin. Manji dio zida je sačuvan na istočnoj strani zida, sjeverni dio je jako dobro očuvan, ali se veći dio zida gubi u smjeru prema rijeci. Razmještaj mnogih kula upućuje na zanimljiv rimski fortifikacijski sustav. Stil zidanja u istočnom dijelu grada je prilično primitivan te daje dojam da su zidovi obnovljeni u žurbi. Oni dijelovi zida za koje je jasno vidljivo da pripadaju kasnijem razdoblju nepravilnog su smjera vjerojatno stoga što prate neravan teren. S druge strane, ti dijelovi su vrlo solidni te se njihova čvrstoća vidi u izvedbi brojnih kula te gornjem dijelu zida koji je izveden kao dvostruki parapet (jedna od značajki rimskih fortifikacija).⁵⁸

U zapadnom dijelu grada se nalaze ostaci kazališta i amfiteatra. Dio pozornice, tj. proscenija kazališta je očuvan, kao i čvrsti četvrtasti stupovi lukova. Wilkinson navodi da je još splitski povjesničar 13. stoljeća, Toma Arhiđakon, zaključio da je samo kazalište preživjelo uništenje Salone. Wilkinson opisuje očuvane dijelove – čitavih šest lukova vanjskoga kruga, kvalitetno zidani ulaz koji se nalazi na istočnoj strani, veliki zaglavni kamen u blizini ulaza koji je vjerojatno nekada nadvisivao taj ulaz. Prema dimenzijama zaključuje da ovo svakako nije bio amfitatar – 99 metara dugačak prostor, 58 metara širok te s arenom širokom samo 36 metara. Gradske zidine ili su se naslanjale ili su jedva okruživale kazalište. Wilkinsonpiše da postoji mogućnost da je građevina nekada stajala van zidina, ali je uvedena unutar zidina za vrijeme opasnijeg razdoblja. Dio istočnoga zida datira iz ranog rimskog razdoblja, iako jonske spirale i frizovi koji se nalaze na nekim kamenjima pokazuju da je riječ o starijoj građevini. Na ovaj se zid nastavlja dio dobro očuvanog sljedećeg zida koji vodi do ceste. On se, pak, sastoji od vrlo velikog kamenja s ukošenim rubovima te stilom podsjeća na

---

⁵⁶Kečkemet, 1976:42.

⁵⁷GardnerWilkinson, 1848: 151, 152, 153, 155, 158.

⁵⁸GardnerWilkinson, 1848: 158, 159.

grčku gradnju. Neki od tih kamenih blokova su dugi četiri metra, a visoki 60 centimetara.⁵⁹

Na sjevernoj strani zida pronađen je sarkofag koji pripada obitelji Albuci te se ovdje nalaze i ostali grobovi. Pretpostavlja se da je ovaj zid služio kao obrana ulaza na rijeku i u luku ili je ipak pripadao starijem gradu iz vremena kada Rimljani još nisu došli u Dalmaciju. Ono što je značajno kod oblikovanja ovoga zida jest ukazivanje na građevinske manire Grka. Na cesti prema Trogiru pronađena je antička grobnica uklesana u vapnenjačko brdo (u vrijeme kada Wilkinson posjećuje Dalmaciju, tamo se nalazila kapela Sv. Kaja, nekadašnjeg lokalnog stanovnika i pape). Ta grobnica je malih dimenzija, sastoji se od prostorije sa sarkofagom te je također uklesana u stijenu. Tijelo koje se nalazi unutar sarkofaga je vjerojatno i njegov prvi vlasnik, Grk. Prednji dio čine skulpture u reljefu, podijeljene u tri dijela. Prvi dio prikazuje Herkula kako izvodi Kerbera iz Hada, u drugom dijelu Herkules vodi jednu ženu za ruku (vjerojatno Iole), a u trećem dijelu on gađa hesperidske jabuke koje čuva zmija.⁶⁰

Malo se toga saznaje o antičkim javnim građevinama Salone iz tekstova antičkih pisaca. Međutim, u tekstovima se ističe da je Salona uz kuriju, kvesturu, trg, hramove, kazališta, vježbalište i ostala uobičajena javna rimska zdanja, imala i Jupiterov hram. No, njegov točan smještaj nije poznat. U zidovima kuća je pronađen veliki broj natpisa koji su uglavnom pogrebnog karaktera.⁶¹

3.5. Klis i Kaštela

Kada je Wilkinson završio proučavanje Salone, uputio se prema Kliškoj tvrđavi. Ona se smjestila na stjenovitom području između planina Kozjak i Mosor te je iz Salone do nje vodila cesta koja se nazivala *ViaGabiniana*. Tvrđava je poznata po tome što je preživjela mnoge pokušaje opsade, a u tome je ključnu ulogu imao i teren na kojem se nalazi jer je bio nepristupačan čak s tri strane. U klancu s jugoistočne strane tvrđave tvrdili su da se još uvijek vide tragovi rimskoga kampa i urezani natpis na stijeni – vjerojatno iz vremena kada je tvrđava bila pod opsadom Tiberija.⁶²

Nakon Klisa, Wilkinsonje nastavio putovanje, prošao kroz Kaštela te ovdje ponovno, nakon Šibenika, pokazao zanimanje za renesansnu arhitekturu. Objašnjava da su ova naselja dobila imena prema starim kaštelima u čijoj su blizini izgrađeni. Te kaštele su izgradili plemići tijekom 15. i 16. stoljeća na zemlji koju su im darovali Mlečani. Dvorci su imali namjenu skloništa za seljake tijekom ratova s Osmanlijama. Osim toga što su naoružani vojnici branili živote seljaka, omogućavala im se i sigurnost njihovih usjeva unutar zidova.⁶³

Kašteli nalikuju jedni drugima prema izvedbi – kvadratni tlocrt s dva kata i kulama na uglovima, u unutrašnjosti se nalazi otvoreno dvorište s koridorom na strani nasuprot ulaza, a iznad koridora se nalaze otvorene galerije i stubišta koja vode u sobe. Ulaz se nalazio sa sjeverne strane, a do njega se dolazilo preko pokretnog mosta koji se nalazio nad jarkom koji kaštel okružuje s tri strane. Četvrta strana se otvara na more te su se tamo nalazila sekundarna

---

⁵⁹GardnerWilkinson, 1848: 159, 160, 161.

⁶⁰GardnerWilkinson, 1848: 161, 162.

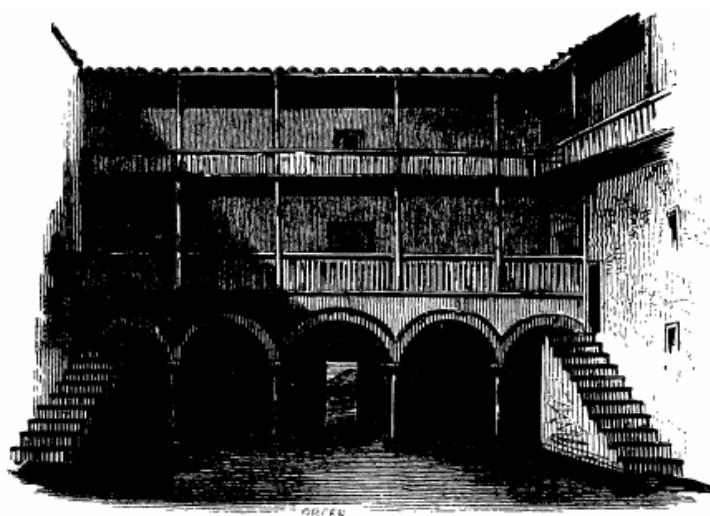
⁶¹GardnerWilkinson, 1848: 162.

⁶²GardnerWilkinson, 1848: 169, 170, 171.

⁶³GardnerWilkinson, 1848: 171, 172.

vrata preko kojih se ostvarivala komunikacija s uvalom.⁶⁴

Izvorno je izgrađeno šesnaest kaštela, ali je njihov broj prepolovljen. Neki pripadaju Splitu, a neki Trogiru. Wilkinson daje i njihova imena, počevši od onog na istočnoj strani: Kaštel Sućurac (*CastelSuçuraz*), Kaštel Gomilica (*CastelAbbadessa*), Kaštel Kambelovac (*CastelCámbio*), Kaštel Lukšić (*CastelVettúri*), Kaštel Stari (*CastelVecchio*), Kaštel Novi (*Castel Novo*), Kaštel Štafilić (*CastelStafileó*), *Kaštel Papáli*. Naselja koja su izgrađena uz ove kaštele primjer su dobre kamene gradnje. *CastelVettúri* je izgrađen u 16. stoljeću te su na sjeverozapadnom dijelu naselja vidljivi znakovi rimske postaje – pronađeni su primjerci keramike, rimskih plačica i stup s posvetom M. Juliju Filipu. Jedino područje ondje u kojem su također pronađeni neki ostaci iz doba Rimljana (kovanice i natpisi u kamenju), jest područje uz Kaštel Sućurac.⁶⁵

Slika 7. Prikaz dvorišta Kaštel Vitturija

3.6. Trogir

Sljedeća postaja Wilkinsonova putovanja bio je Trogir. Za njega piše da je lijep grad, slikovitog izgleda izgrađen na poluotoku koji pretvoren u otok prokopanim kanalom na sjevernoj strani. Zidine se više ne čuvaju jer nema više opasnosti od Turaka, a dio zida je čak i srušen. Svetac kojega se posebno štuje u Trogiru jest Sv. Ivan Ursini, trogirski biskup iz 11. stoljeća, čije se tijelo čuva u mramornom sarkofagu na oltaru trogirske katedrale. Njemu u spomen je u 17. stoljeću ondje sagrađena i kapela.⁶⁶

Na mjestu stare trogirske katedrale koju su uništili Saraceni 1120. godine, gotovo sto godina kasnije je započeta izgradnja nove katedrale. Ulaz na zapadnome kraju krase skulpture izrađene u kamenu koje prikazuju muškarce, deve, slonove i ostale životinje, a na dovratnicima i lukovima se nalaze arabeske. S obje strane ulaza nalaze se velike figure Adama i Eve izvedene u jednostavnijem stilu, dok su iznad konzola prikazani lavovi među arhitektonskim ornamentima. GardnerWilkinson piše da sam ulaz ne posjeduje neku veliku

⁶⁴GardnerWilkinson, 1848: 173, 174.

⁶⁵GardnerWilkinson, 1848: 174, 175, 176, 177.

⁶⁶GardnerWilkinson, 1848: 178, 179, 180.

vrijednost, ali drži da pripada srednjovjekovnim ulazima Dalmacije vrijednim spomena.⁶⁷ Ovdje se, dakako, radi o Radovanovom portalu kojega je 1240. godine isklesao majstor Radovan. Među europskim romaničkim katedralama, ovaj se portal posebno ističe temom Rođenja koja je prikazana u luneti jer taj prikaz nikad nije bio središnji prikaz portala.⁶⁸

Unutrašnjost katedrale djeluje teško, pogotovo zbog masivnih stupova koji odvajaju glavni brod od bočnih. U Trogiru je 1241. godine umro William, sin latinskog cara Konstantinopola, Baldwin, te se u katedrali nalazi i njegov sarkofag koji se ističe zbog količine i vrijednosti posvećene opreme i srebrnine koja se nalazi u njemu. U katedrali se nalaze slike Palme Mlađeg i Teodora Matteinija. Budući da je trogirskog plemića Ivana Luku Garagnina talijanski slikar Matteini već portretirao, on je sa svojim bratom naručio od njega oltarnu palu za trogirsku katedralu. Pala prikazuje Bl. Augustina Kažotića, Sv. Ivana Evanđelista i Sv. Jakova Starijeg, a restauracijom je uz umjetnikov potpis otkrivena i godina i mjesto nastanka slike - 1805. u Veneciji.⁶⁹ Na katedralu se nastavlja krstionica na kojoj se ističe bogati friz anđela, tj. kupida. Na njezinom kraju se nalazi plitki reljef koji prikazuje Sv. Jeronima u špilji; napravljen od smeđeg i bijelog kamena pa djeluje kao velika kameja. Šiljasti toranj katedrale je vrlo dobro izveden te prozori na prvome katu nalikuju maorskim, zbog rešetkastog panela nad njima.⁷⁰

Na glavnome trgu se nalaze ostaci *loggie* koju su sagradili Mađari, a obnovili Mlečani te se zato na njoj nalazi i kip krilatog lava. Sama *loggia* je prilično mala građevina te je otvorena na dvije strane, dok su druge dvije strane zatvorene čvrstim zidovima, a krov podupiru stupovi. Ovakva loža je imala namjenu gradske vijećnice. U njoj su još uvijek sačuvana kamena sjedala sudaca i veliki stol.⁷¹ Ovoj zapuštenoj građevini je vraćen renesansni izgled tek restauracijskim zahvatima bečkog konzervatora Hausera 1890., a zahvate su potaknule lokalne vlasti i Centralna komisija za zaštitu spomenika u Beču. Još početkom 19. stoljeća, povodom dolaska generala Marmonta u Trogir (koji se ipak nije dogodio), planirali su se popravci na loži, s naglaskom na popravak urušenog krova.⁷²

GardnerWilkinson piše da se usjeverozapadnom dijelu grada nalazi uništena tvrđava Kamerlengo. Sagradili su je Mlečani krajem 14. stoljeća te ju je austrijska vlada u jednom trenutku htjela i srušiti. U blizini ove tvrđave nalazi se i povijesni spomenik zahvalnosti Francuskoj iz razdoblja francuske okupacije – *LaGloriette*. Spomenik je, prema naredbi generala Marmonta, 1808. godine u klasicističkom stilu vjerojatno izgradio BasilioMazzoli koji se u to vrijeme bavio sličnim projektima u Dalmaciji. U morskom pličaku je na četvrtastom postolju postavljen ovaj paviljon kojega je činilo šest stupova povrh kojih se nalazio šiljati krov, a s obalom je bio spojen jednim mostićem.⁷³

3.7. Burnum, Knin, Vrlika

Nakon kraćeg posjeta Braču i Šolti, Wilkinson preko Šibenika putuje za otočić Visovac pa

---

⁶⁷GardnerWilkinson, 1848: 180.

⁶⁸Bužančić, 2010: 44.

⁶⁹Tomić, 2011: 159.

⁷⁰GardnerWilkinson, 1848: 180, 181.

⁷¹GardnerWilkinson, 1848: 181, 182.

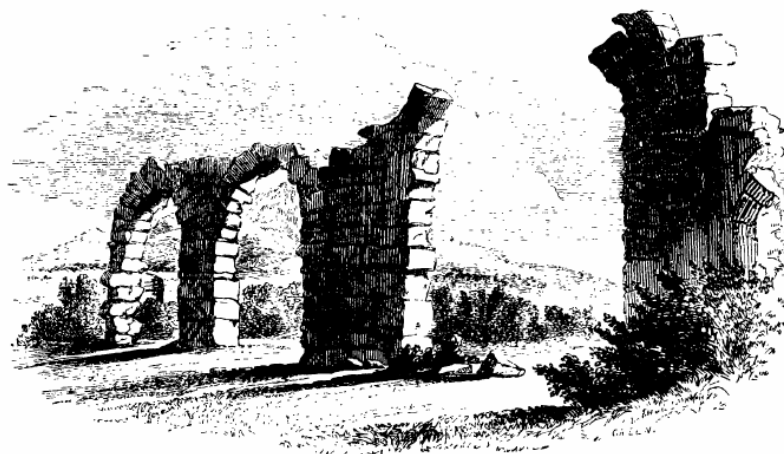
⁷²Šverko, 2008: 431, 432.

⁷³Piplović, 2011:83.

posjećuje i manastir Sv. Arhandela na Krki. Na putu prema Zadru zastaje kod tzv. *Šuplje crkve*, tj. ostataka antičkog grada Burnuma. Burnum je bio jedan od glavnih gradova Liburnije te je bio izgrađen između rijeke Krke (nekada znanu kao Titius) i lukova. Preostali lukovi su očiti ostaci velikog trijumfalnog ulaza u grad, a natpis pronađen ondje upućuje na to da su zidine izgrađene pod dekretom dekuriona, u čast cara Hadrijana. Samo dva luka su ostala čitava, dok se veći središnji luk urušio, kao i dva luka na zapadnom kraju. Postojale su pretpostavke da su to dijelovi slavoluka podignutog u čast caru Trajanu, ali natpis koji je spomenut pobija takve tvrdnje. Širina tog središnjeg luka je gotovo sedam metara, a stupovi su visoki gotovo četiri metra. Ostali lukovi su široki gotovo tri i pol metra, sa stupovima visine 2.7 metara. Na stupovima su vidljivi tragovi friza, a nad nadvratnikomsredišnjeg luka postoji i kapitel korinskogpilastra.⁷⁴

Budući da se gornji dio toka rijeke Krke pokazao kao važna strateška pozicija, Rimljani su upravo na tom području smjestili (privremeni) legijski logor Burnum. Na ovu privremenu poziciju je došla XX. Legija u 4. st.pr.Kr., a u 1. st.po. Kr. na njegovo mjesto dolazi XI. pa onda i IV. legija. U logoru (*castrum*) je boravila vojska, a u utvrdama (*castella*) su boravile pomoćne jedinice. Kada je 86. g.po.Kr. Dalmacija dobila status *provinciainermis*, zadatak obrane teritorija preuzimaju pomoćne jedinice, a legije napuštaju logor. Vojna važnost zamijenjena je trgovačkim značajem pa postupno raste i broj stanovnika ovoga područja. Barake u blizini Burnuma su se s vremenom razvile u civilno naselje te su naposljetku, tijekom 2. st.po.Kr., dobila status municipija. Iako je municipij održao svoju važnost do kasne antike, Burnum je nestao u 6. st. za vrijeme gotsko-bizantskog rata. Prvi pisani izvor u kojem se spominje Burnum jest knjiga *Put po Dalmaciji* koju je 1774. godine izdao opat Alberto Fortis. Prvo arheološko istraživanje ostataka Burnuma održalo se 1912. I 1913. godine, a 1973. I 1974. napravljeno je revizijsko istraživanje u kojem se istražio i akvedukt na potezu Plavno polje-Burnum. Amfiteatar se istraživao 2003. godine, a 2005. je započelo kartiranje, da bi se 2007. objedinili svi rezultati.⁷⁵

Slika 8. Ruševine Burnuma

Iz BurnumaWilkinson odlazi u Knin. Ondje više pozornosti pridaje kninskoj tvrđavi,

⁷⁴GardnerWilkinson, 1848: 208, 209, 210.

⁷⁵Campedelli, 2008: 37, 38, 40, 48, 49, 60.

koja je imala iznimnu važnost tijekom ratova između Osmanlija i Mlećana. U Kninu se uopće ne nalazestarine, aliu oklici je pronađeno nekoliko natpisa, poput onog iz obližnjeg sela koji nosi posvetu Jupiteru. U pretorovoj kući se nalazi jedan rimski nadgrobni spomenik koje je uzet iz Burnuma ili neke druge lokacije. Od antičkih ostataka u Kninu se nekada moglo naći samo kovanice AntoninaPija.⁷⁶

Nakon Knina, Wilkinson putuje kroz Drniš, Staro Topolje, uz rijeku Cetinu, do Vrlike. Nad Vrlikom se, na rubu izdvojene litice, nalazi utvrda, a u samome mjestu se nalaze tri crkve. Jedna je rimokatolička, druga pravoslavna, a treća metodistička. Prve dvije imaju zvonike izgrađene u mletačkom stilu, a posljednja klasični metodistički zvonik bez ornamenata. Vrlika, kao i Knin, nema ostataka iz antike, ali se u njoj čuvaju urne s latinskim natpisima koje su dovezene iz obližnjega naselja Podosoje.⁷⁷

3.8. Hvar i Korčula

Prije uplovljavanja u hvarsku luku, GardnerWilkinson je prvo ugledao tvrđavu Sv. Nikole koja se nalazi na uzvisini na sjeveroistočnome dijelu grada, a koju su sagradili Francuzi. Odmah povrh grada se nalazi tvrđava Fortica, tzv. Španjola (*Fort Spagnuolo*). Na njezinom se mjestu u 1. st. pr. Kr. nalazilo obrambeno utvrđenje s kojega se branilo ilirsko naselje na padini brda. U kasnoj antici se na istom mjestu nalazila bizantska utvrda, a početak njezine duge i spore gradnje počinje 1282. godine. Gradnja je završila sredinom 16. stoljeća. Grom koji je udario u zgradu tridesetak godina kasnije, izazvao je eksploziju i uzrokovao oštećenja na tvrđavi. S početkom 19. st. započeli su popravci na tvrđavi, ali se krajem istog stoljeća zapustila jer je Hvar izgubio vojni značaj.⁷⁸

Grad Hvar se smjestio u maloj uvali ispred nekoliko brda te ga krase mletačka arhitektura i žuto obojane kuće. S lijeve strane od ulaza u luku nalazi se zvonik koji je ukrašen s tri niza polukružnih lukova. Nekada se uz njega nalazila i crkva, ali ju je uništio udar groma. Uz pristanište se nalazi i loža koju je izgradio istaknuti arhitekt San Michieli te se na njoj nalazi i kip krilatog lava Sv. Marka. Građevina se u vrijeme Mlećana koristila kao gradska vijećnica; malena je te se s prednje strane otvara sa sedam lukova na stupovima. Uz nju se nalazi i toranj sa satom kojeg su dosta uništili Rusi u pokušaju uklanjanja Francuza iz Hvara. U istočnom dijelu grada se nalazi katedrala hvarskog biskupa, ali se u njoj ne nalazi ništa značajno. Prema jugoistočnome dijelu grada dolazi se do franjevačkog samostana, a u njoj se nalazi slika koja prikazuje *Svadb u Kanikoju* neki pripisuju Tizianu.⁷⁹

Korčula je nakon Hvara postala mjesto okupljanja mletačke flote te je dobila veću važnost kao područje s kojeg se nadgledao južni dio Dalmacije. Luka grada Korčule bila je puno sigurnija i veća od hvarske. Na istočnom dijelu je sagrađen dominikanski samostan, u rascjepu strmih hridi. Grad Korčula nalazi se na kraju rta kojeg su Mlećani odvojili od zemlje jednim kanalom. Prema jugu su Francuzi sagradili utvrd u s kružnim tornjem koja je branila pristup dvjema lukama otoka. Kuće grada su sagrađene na brežuljku te se izdižu jedna nad drugom do katedrale koja se nalazi na samom vrhu. One pripadaju mletačkoj arhitekturi, a iako su malene, bile su bogato ukrašene – to je vidljivo u masivnim kamenim balkonima,

⁷⁶GardnerWilkinson, 1848: 211, 220, 221.

⁷⁷GardnerWilkinson, 1848: 227, 228.

⁷⁸<http://www.otok-hvar.com/hr/tvrđava-fortica> (24.6.2015.)

⁷⁹GardnerWilkinson, 1848: 243, 244, 245, 246.

dimnjacima i vratima, kao i prema prikazima skulptura krilatoga lava kojega se nalazi na zidovima grada. Ulice su vrlo uske te ne postoje otvoreni javni prostori među njima. Od malenoga trga ulica se penje prema katedrali. Zapadno pročelje ukrašeno je rozetom, ispod nje se nalazi poprsje, uz ulaz se nalaze zavrnuti stupovi koji zatvaraju u šiljati luk. Zvonik je vjerojatno kasnije dodan te ni jedan dio ne izgleda stariji od 13. ili 14. stoljeća. Jedina pravoslavna crkva, sada posvećena Svim Svecima, prilagođena je rimokatolicima.⁸⁰

3.9. Dubrovnik

Dvije luke Wilkinson spominje prije dolaska u Dubrovnik – Gruž, kao uvalu koja je pružala zaštitu tijekom lošeg vremena te mjesto u kojem su bogati Dubrovčani imali svoje ljetnikovce s vrtovima; i Omble, kao jedno od najljepših mjesta Dalmacije. Približavajući se Dubrovniku, može se vidjeti dijelove samog grada na uzvisini. Na njegovoj desnoj strani nalazi se visoka stijena na čijem je vrhu sagrađena utvrda. Na brdu povrh Dubrovnika, slijeva, nalazi se tvrđava koju su izgradili Francuzi, a koja se naziva *Imperiale*. GardnerWilkinson pokazuje jedno od najranijih zanimanja za ove ljetnikovce te prvo njih posjećuje, a zatim nastavlja prema Dubrovniku.⁸¹

Wilkinsonje držao da Dubrovnik ima zanimljiv izgled i povijest. Arhitektura kuća upućuje namletačke uzore, a ulice su popločane komadima kamenja te se posvuda mogu vidjeti utjecaji raznih potresa koji su zahvatili Dubrovnik – poluprazne ulice, samo mali broj brodova u luci i sl. Jasno se vidi jest da, za razliku od ostalih dalmatinskih većih gradova, ovdje nema kipova krilatog lava Sv. Marka.⁸²

Glavna ulica, tzv. *Corso*(Stradun), proteže se gotovo 305 metara od zapadnog ulaza u grad do mora te je prati široki pločnik. Na njenom zapadnom kraju se nalazi crkva Sv. Spasa, franjevački samostan i javni zdenac, a na suprotnom kraju se nalaze toranj sa satom, carinarnica, trg i katedrala. Glavnu ulicu okomito presijeca još jedna prostrana ulica koja vodi od katedrale do palače. Ostale ulice su uske te neke od njih imaju i stube. Kuće su jako dobro građene, od izvrsnog kamena te mnoge imaju lijepe balkone s trostrukim prozorima – utjecaj mletačke arhitekture. Wilkinson primjećuje da ni u jednom dalmatinskom gradu u kojem je bio nema toliko sakralnih građevina. Uz to, svaka obitelj posjeduje i svoju kapelu.⁸³

Knežev dvor je izgrađen u firentinskom stilu. Izvornu građevinu su gotovo potpuno uništila tri velika požara te na njoj i nema ostataka koji datiraju ranije od 15. stoljeća. Na njoj se posebno ističu kapiteli nad stupovima koji se nalaze na samom ulazu te vjerojatno potječu iz 16. stoljeća. GardnerWilkinson bilježi da je na jednom od njih prikazan alkemičar koji u jednoj ruci drži knjigu, dok mu se druga nalazi na jednoj od polica na kojima se nalaze razne bočice. On opisuje i daje crtež tzv. *Eskulapovog kapitela* koji predstavlja spomen na štovanje kulta tog grčkog boga zdravlja kojega su štovali stanovnici antičke grčke kolonije Epidaura. Na bočnoj strani kapitela su prikazana dvojica obučena u tunike, a jedan od njih nosi i „darove“ – jednu posudu i dvije ptice. Eskulap se uobičajeno prikazivao kao starac s bradom i štapom oko kojega je omotana zmija, ali je ovdje prikazan kao starac s bradom i otvorenom knjigom, u krznom porubljenoj odjeći, koja je liječnike odvajala od ostalih građana. Od

⁸⁰GardnerWilkinson, 1848: 250, 251, 252, 254, 256.

⁸¹GardnerWilkinson, 1848: 269, 273.

⁸²GardnerWilkinson, 1848: 274, 362.

⁸³GardnerWilkinson, 1848: 362, 363, 364, 365.

dvojice koja su prikazana na bočnoj stranici, jedan je vjerojatno onaj koji drugog muškarca dovodi Eskulapu. Taj drugi muškarac nosi posudu koja bi trebala sadržavati urin koji se obično donosio na pregled liječniku Eskulapu, a ptice su vjerojatno pijetlovi koji su se u antička vremena njemu poklanjali. Objašnjenje odabira baš ovog prikaza nalazi se u natpisu koji se nalazi pored kapitela, a sastavio ga je Niccolò della Ciria. U natpisu se grčki Epidaurus, centar štovanja Eskulapa, povezuje s današnjim Cavtatom te tako navodi na podrijetlo Eskulapa.⁸⁴

Slika 9. Kapitel s Kneževog dvora

Drugi kapiteli iz predvorja Kneževog dvora ukrašeni su kupidima ili anđelima te ukrasima koji oponašaju grčki stil. U unutrašnjosti palače se nalazi otvoreno dvorište okruženo prolazom s lukovima, povrh kojega se nalazi još jedno takvo. Ovakav izgled palače vrlo nalikuje talijanskim palačama. U samom dvorištu je postavljena bista Mihe Pracata iz 1638. godine, čovjeka koji je Republici za svoga života dao velike svote novaca. Pokraj biste se nalazi kvadratni stup koji se nekada koristio kao držak stijega Sv. Blaža. Sa stražnje strane se nalazi žlijeb u koji se postavljao štap stijega, sa strana su prikazana dva gotička prozora, jedan povrh drugoga, a s prednje strane se nalazi figura viteza Orlanda – simbola građanskoga prava. Nekada se ovaj stup nalazi na glavnome trgu, pred katedralom, te su se uz njega proglašavali javni edikti.⁸⁵

Carinarnica se nalazi na istočnome kraju glavne ulice, nedaleko *Vrata od Ploča*, ili morskih vrata. Izgrađena je u mletačkom stilu, a nekada je bila i kovnica novca. Građevina ima vrlo solidnu konstrukciju, a kameni blokovi koji je čine su spojeni željezom. Na sredini prvoga kata se nalazi trodijelni prozor, a sa strana po jedan jednostruki prozor. Pred samim ulazom se nalazi natkriveni koridor s lukovima. U unutrašnjosti se nalazi otvoreno dvorište koje s dvije strane ima lukove na stupovima te vodi do nekoliko radnji od kojih je svaka posvećena nekome svecu. Ured izvorne carinarnice je posvećen Sv. Mihaelu Arhandelu.⁸⁶

Gardner Wilkinson spominje katedralu koja je posvećena Sv. Blaža, zaštitniku grada Dubrovnika. Iz nekog razloga on ovu crkvu pogrešno naziva katedralom. Izvorna romanička katedrala posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije na nebo stradala je u potresu 1667.

⁸⁴ Novak Klemenčić, 2005: 271, 272, 275, 276.

⁸⁵ Gardner Wilkinson, 1848: 365, 366, 367, 368.

⁸⁶ Gardner Wilkinson, 1848: 368, 369.

godine pa je privremeno katedralom proglašena crkva Sv. Blaža, ali je nova katedrala izgrađena u baroknome stilu još početkom 18. stoljeća. Crkva Sv. Blaža je napravljena u talijanskome baroknome stilu te nije značajna po svojoj konstrukciji već po broju relikata koje sadrži. Franjevačka crkva i samostan su vrlo prostrani te njihova knjižnica sadrži neke vrlo rijetke knjige. Susjednu zavjetnu crkvu, Crkvu Iskupitelja, dali su izgraditi dubrovački plemići nakon potresa 1520. Iako je puno manja, izvana nalikuje šibenskoj katedrali. Ispred nje se nalazi zdenac iz 15. stoljeća. Najljepšom crkvom u Dubrovniku smatra se isusovačka crkva do koje vodi niz stuba –skromnije rješenje koje nalikuje prilazu rimskoj crkvi Presvetoga Trojstva. Sagrađena je u 17. stoljeću u tadašnjem grčko-talijanskom stilu. Nakon gašenja isusovačkog reda u Dubrovniku, crkvu su preuzeli *padri Scolopi* te je pripadajući samostan tada pretvoren u vojnu bolnicu. Građevina koja bi svakako bila od velikog interesa Wilkinsonu je stara katedrala koju je, na povratku iz Svete zemlje, osnovao Rikard I. Lavljeg Srca, ali ju je potres 1667. potpuno razrušio.⁸⁷

U blizini sjeveroistočnoga ugla zidina se nalazi kulakoja se naziva Minčeta, a na istoku se nalazi tvrđava Revelin, ili *Fortezza Pia*. Na zapadnome dijelu se nalazi tvrđava Lovrijenac sagrađena na vrhu morske stijene. Zidine nalikuju onima iz srednjega vijeka, ali su prilagođene potrebama vojske. Na vrhu brda Srđ francuzi su za vrijeme opsade Dubrovnika sagradili utvrdu Imperial, a njoj se prilazi iz grada putem cik-cak ceste.⁸⁸

---

⁸⁷GardnerWilkinson, 1848: 369, 370.

⁸⁸GardnerWilkinson, 1848: 371, 372.

4. O putopisu i okolnostima u kojima je nastao

Puni naziv putopisa u dva sveska koji je John Gardner Wilkinson napisao po povratku iz dalmatinskih i crnogorskih krajeva jest *Dalmacija i Crna Gora: s putovanjem u Mostar u Hercegovini i osvrtima na slavenski narod; povijest Dalmacije i Dubrovnika; Uskoci; itd. itd.* (*Dalmatia and Montenegro: with a journey to Mostar in Herzegovina, and remarks on the slavonic nations; the history of Dalmatia and Ragusa; the Uscocs; etc. etc.*, 1848.). U samom predgovoru knjige Wilkinson objašnjava razloge iz kojih je odlučio posjetiti područja Hrvatske, Hercegovine i Crne Gore i zapisati svoja zapažanja u obliku putopisa s ilustracijama. On navodi da je imao želju približiti ljudima upravo ova područja čija je povijest, općenito gledano, manje poznata širem pučanstvu. Nastojao je to napraviti izdvajanjem događanja koja su se odvila na ovim područjima – bilježenjem prilika u Dalmaciji u vrijeme neslaganja između Venecije i Ugarske, tj. Turske ka opromatranjem međusobne povezanosti podrijetla, religije i običaja Slavena u vrijeme panslavenskog pokreta. Njegovo je putovanje dalmatinskim krajevima započelo 1843. godine, a već je sljedeće godine Gardner Wilkinson određene dijelove teksta objavio u njemačkim novinama *Allgemeine Zeitung*.⁸⁹ Međutim, putopis je u cijelosti objavljen tek 1848. godine.

Putovanje hrvatskom obalom i priobaljem, John Gardner Wilkinson započinje u Istri gdje posjećuje Poreč i Pulu. Putovanje nastavlja putovanjem kroz Rijeku i posjećivanjem kvarnerskih otoka. Zatim kreće na jug gdje prvo zastaje u Zadru pa Šibeniku te se najduže zadržava u Splitu, najviše proučavajući Dioklecijanovu palaču. Nakon Splita posjećuje ostatke Salone, Klis, kaštele, Trogir te otoke Brač i Šoltu. Nakon povratka na obalu putuje do rijeke Krke, Knina i Sinja pa nastavlja prema jugu i otocima (Hvar i Korčula) te zastaje u Dubrovniku koji pokazuje očite utjecaje potresa koji su ga pogodili. Nakon Hrvatske, logični nastavak njegovog putovanja bio je kratak posjet Hercegovini, a zatim i Crnoj Gori.

Knjiga je posvećena Danielu Higfordu Davallu Burru, britanskom ugledniku i članu Parlamenta, i njegovoj supruzi, slikarici Anne-Margarette Burr. Oboma je zahvalan na prijevozu parobrodom koji su mu osigurali kako bi brže dolazio do željenih odredišta. Gospođi Burr se posebno zahvaljuje te objašnjava kako mu je bila od velike pomoći sa svojim znanjem talijanskog jezika pri razumijevanju dnevnika o Uskocima i ostalih književnih izdanja.⁹⁰ Također, saznajemo da je zahvalan i Francescu Carrari, splitskom svećeniku i konzervatoru Muzeja starina, koji mu je cijelo vrijeme putovanja slao potrebne knjige i dokumente, a s njime se i nalazio za vrijeme svog boravka u Dalmaciji. Namjesniku Turzskyju je donio pismo koje mu je poslao grof Nugent te mu je zato namjesnik jako pomogao za njegovog boravka u Dalmaciji.⁹¹ Za vrijeme boravka u Splitu, od velike su mu pomoći bili grof Grisogono i grof Dudan, obitelj Bratanić te markiz Graviša. U Kaštelima mu o tom kraju govori sig. Danillo. U Šibeniku se kratko družio s doktorom Fontanom. Na svim putovanjima s otoka Visovca, pratitelj mu je bio otac Jeronim Ljudevit Vrdoljak. Kada su mu u Kninu trebale kopije starih natpisa, njih mu je omogućio grof Pavlović.

Budući da su mu bile potrebne i karte, za snalaženje po Dalmaciji se poslužio onima koje je objavila austrijska vlada, a za Crnu Goru je koristio mapu pukovnika Karačaija.⁹² Gardner Wilkinson je došao izvrsno pripremljen na ovo putovanje, kao što se vidi u

---

⁸⁹ Špikić, 2010: 134.

⁹⁰ Gardner Wilkinson, 1848: VIII.

⁹¹ Thompson, 1992: 86.

⁹² Gardner Wilkinson, 1848: VII.

čitavom putopisu svaki put kada se koristi informacijama koje je pročitao u tekstovima pisaca poput: Farlatija, Fortisa, Porfirogeneta, Lučića, Katalinića, Appendinija, Albinonija, Plinija, Prokopija, Strabona, Pettera i drugih. Također, bio mu je poznat i detaljan opis Dioklecijanove palače koji je dao Robert Adam nakon svoga posjeta Splitu gotovo jedno stoljeće ranije.

U putopisu GardnerWilkinson opisuje izgled gradova kroz koje prolazi, ali piše i o klimatskim uvjetima, stanovnicima, običajima poput plesanja kola ili sinjske alke, zanimljivostima koje primjećuje i neposrednoj i daljnjoj povijesti. Izdvaja građevine na koje nailazi te piše o njihovoj namjeni, izgledu i značenju, eventualno potrebnim preinakama. Također, opisuje okolicu gradova – posebice prirodu i sorte koje uspijevaju u određenom podneblju pa tako i hranu i piće tipično za određeno područje. Opisuje ustrojstvo države, stanje u državi, odnos naroda i vlasti te navodi i točne brojke stanovnika, podijeljenih prema religiji i podrijetlu. Također se osvrće i na jezik i pojedine riječi i izgovor pa tako uvijek voli navesti podrijetlo naziva svakoga mjesta koje je posjetio.

Johnu GardneruWilkinsonu su trebale četiri godine da objavio ovaj putopis. On je objavljen baš u godini koja je poznata kao *Proljeće naroda*, u vrijeme kada su diljem Europe buknule mnoge revolucije. Pokreti su započeli 1848. u Francuskoj te su, osim ondje, dosegli vrhunac u Austriji, Mađarskoj i Danskoj. Razlozi pobune naroda bili su nezadovoljstvo političkom situacijom u zemljama, želja za demokracijom, jačanje nacionalizma.⁹³ U Engleskoj je u to vrijeme jačao pokret radništva nazvan čartizam kojime se nastojalo izboriti za demokratsko društvo.⁹⁴ Razdoblje u kojem GardnerWilkinson odlučuje proputovati ove krajeve, vrijeme je Hrvatskog narodnog preporoda. Godinu dana ranije, 1843., Ivan Kukuljević Sakcinski održao je prvi govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru⁹⁵, a 1844. je još trajala zabrana upotrebe ilirskoga imena; bila je to jedna od kriza preporoda. Za Hrvatsku su događaji u ovoj godini značili oblikovanje ideja na kojima su se temeljila hrvatska politička nastojanja do pada Austro-Ugarske 1918, kao i preobrazba društva u moderno građansko društvo.⁹⁶ U vrevi ovakvih događanja, GardnerWilkinsonišao je naprijed u svojoj želji da pobudi (veći) interes za područjima Hrvatske, Hercegovine i Crne Gore te objavljuje svoj putopis iz ovih nedovoljno istraženih krajeva.

Gotovo stoljeće prije GardneraWilkinsona, Dalmaciju je posjetio britanski arhitekt Robert Adam koji se posebno posvetio proučavanju Dioklecijanove palače. Svoje istraživanje palače zabilježio je tekstom i crtežima u knjizi *Ruševine cara Dioklecijana u Splitu u Dalmaciji* 1764.⁹⁷ On je zasigurno bio jedna od osoba koje su potaknule razmišljanje o izvornom izgledu te građevine, a ujedno je svojim radom i otvorio prostor za buduća istraživanja, poput onog svojega sunarodnjaka, britanca Johna GardneraWilkinsona. Osvrti obojice na izgled Dioklecijanove palače u Splitu svakako su utjecali na daljnji postupak i vrednovanje građevine te uklanjanje novije sagrađenih slojeva.⁹⁸ Povećano zanimanje za Dalmaciju te veće istraživanje i restauriranje njezinih spomenika zasigurno su potakli i posjeti saskog kralja Fridrika Augusta II., austrijskih nadvojvoda Franje Karla i Alberta, slikara Jakoba i Rudolfa von Alta te antikvara i putopisaca poput Furlanetta, Stieglitza i Arnetha.⁹⁹

Baš u 19. stoljeću javilo se pitanje koje se odnosilo na vrijedne i stare spomenike koje se htjelo očuvati te je po tom pitanju talijanski arhitekt Camillo Boito 1879. istaknuo dvije

⁹³http://en.wikipedia.org/wiki/Revolutions_of_1848 (1.9.2014.)

⁹⁴http://en.wikipedia.org/wiki/Chartism#The_1848_petition (1.9.2014.)

⁹⁵http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_narodni_preporod#Knji.C5.BEevno_stvarateljstvo (1.9.2014.)

⁹⁶http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatska_u_Revoluciji_1848 (1.9.2014.)

⁹⁷<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=368> (1.9.2014.)

⁹⁸Špikić, 2012: 64, 65.

⁹⁹Špikić, 2010: 150.

moćnosti – „samovoljno stilsko restauriranje i uzdržavanje od zadiranja s nužnim održavanjem“¹⁰⁰. Sam GardnerWilkinson je podržavao ideje suvremenika arheologa te je iskazivao nezadovoljstvo arhitekturom novijeg datuma koja se nastavljala na stariji spomenik, skrivajući ga ili nagrđujući, kao što je to bio slučaj s Dioklecijanovom palačom.¹⁰¹ Zato je i bio oduševljen idejom da vlada napokon počinje odlučivati o budućim izgradnjama na tome području, kao i angažiranošću profesora Carrare.¹⁰²

U Bodleiani, knjižnici Sveučilišta u Oxfordu, sačuvan je Wilkinsonov dnevnik s ovog putovanja kroz Hrvatsku i Crnu Goru koji sadrži devedeset i sedam listova sa skicama, prikazima planova, kopijama natpisa na grčkom i latinskom, kao i osušenim biljkama i bilješkom Francesca Carrare.¹⁰³ Osim ovoga dnevnika, bilješke s putovanja kroz Dalmaciju zapisao je i u sljedećem dnevniku koji pak obuhvaća i putovanje na Kefaloniju i Maltu.

---

¹⁰⁰Špikić, 2011: 127.

¹⁰¹Špikić, 2012: 66.

¹⁰²GardnerWilkinson, 1843: 135.

¹⁰³<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dept/scwmss/wmss/online/1500-1900/wilkinson/wilkinson.html> (2.9.2014.)

5. Zaključak

John Gardner Wilkinson bio je istaknuti britanski egiptolog, ali je nama bitan iz razloga što je proučavao hrvatsku baštinu. On ne promatra izdaleka, nego promatra subjektivno i nastoji sakupiti što više informacija te pritom kontaktira stanovnike i proučava spomenike i općenito gradove izbliza. On traži pomoć pojedinaca koji mu izlaze u susret i pomažu doseći dijelove Dalmacije koje želi posjetiti. Neki od njih ga vode mjestima u kojima žive iponekad omogućavaju pristup raznim spomenicima, umjetničkim fragmentima te čak i knjižnicama, a neki mu pomažu pružajući mu informacije putem pisama. On bilježi sve što vidi - od ljudi, životinja, raslinja, svakodnevnih navika, klimatskih prilika do povijesnih činjenica koje su mu bile dostupne od ranijih autora i realnih prikaza stanja mjesta u kojima se zatekao.

Posebnu pažnju Gardner Wilkinson posvećuje arhitekturi, ali radi selekciju građevina prema vlastitim interesima. Uglavnom proučava arhitekturu srednjega vijeka, ali zanimaju ga i spomenici renesanse poput katedrale u Trogiru i Šibeniku te Kaštela. Dok neke spomenike arhitekture jednostavno opisuje, drugi ga okupiraju do te mjere da iskazuje želju za njihovom zaštitom ili preinakom modernih građevina koje se nastavljaju na njih ilipak ima potrebu doživjeti spomenik u njegovom izvornom stanju, u drugačijem okružju – baš takva razmišljanja najviše dolaze do izražaja za vrijeme njegovog boravka u Splitu i proučavanja Dioklecijanove palače. On smatra da bi vlada zemlje trebala nadgledati arhitektonske radove koji bi se eventualno planirali, a koji bi na neki način utjecali na starija zdanja. Uz to, polaže nade u osviještenjenarodakako bise pokrenulo očuvanje povijesnih spomenika koji se ne suprotstavljaju razvoju samoga grada.

Popis ilustracija

- Slika 1. Sir John Wilkinson Gardner, <http://www.touregypt.net/featurestories/wilkinson.htm> (26.8.2014.)
- Slika 2. Zadarska katedrala, crtež GardneraWilkinsona, 1848.
- Slika 3. Dvorište pred vestibulom, Dioklecijanova palača, crtež GardneraWilkinsona, 1848.
- Slika 4. Pogled naperistil, Dioklecijanova palača, crtež Robert Adam, 1764.
- Slika 5. Porta aurea, Dioklecijanova palača, crtež GardneraWilkinsona, 1848.
- Slika 6. Jupiterov hram/ Splitska katedrala, crtež GardneraWilkinsona, 1848.
- Slika 7. Prikaz dvorišta Kaštel Vitturija, crtež GardneraWilkinsona, 1848.
- Slika 8. Ruševine Burnuma, crtež GardneraWilkinsona, 1848.
- Slika 9. Kapitel s Kneževog dvora, crtež GardneraWilkinsona, 1848.

Bibliografija (abecednim redoslijedom)

BUŽANČIĆ, R. (2010.), *Majstor Radovan i nedovršeni romanički portal trogirске katedrale*. „Klesarstvo i graditeljstvo“ 2010., XXI/3-4, 39-63, Split.

CAMPEDELLI, A. (2008.), *Kastrum Burnum: između starih iskopavanja i novih istraživanja*. „Archaeologia Adriatica“ 2008., 5/1, 33-64, Bologna.

ČVRLJAK, K. (1992.), *Engleski egiptolog Sir John Gardner Wilkinson u Dalmaciji 1844.: s posebnim osvrtom na Skradin i Krku*. „Encyclopaedia moderna“ 1992, 3(39), 402-408, Zagreb.

GARDNER WILKINSON, J. (1848.), *Dalmatia and Montenegro: with a journey to Mostar in Herzegovina, and remarks on the Slavonic nations; the history of Dalmatia and Ragusa; the Uscoacs; etc. etc.* John Murray, London.

JOKHILETO, J. (2004.), *A history of architectural conservation*. Elsevier, Amsterdam.

KEČKEMET, D. (1976.), *Projekt arh. Vicka Andrića za uređenje pročelja i podruma Dioklecijanove palače*. „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske“ 1976./77., 2/3, 31-73, Čakovec.

NOVAK KLEMENČIĆ, R. (2005.), *Kiparski ukras kneževa dvora u Dubrovniku u 15. stoljeću – nekoliko priloga*. „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji“ 2005., 39/1, 269-302, Ljubljana.

PIPLOVIĆ, S. (2011.), *Graditeljstvo u Dalmaciji za francuske uprave*. „Adrias“, 18, 75-102, Split.

ŠPIKIĆ, M. (2012.), *Skriveno i vidljivo. Dioklecijanova palača u britanskim putopisima druge polovice 19. stoljeća*. „Radovi Instituta za povijest umjetnosti“ 2012., 36, 63-72, Zagreb.

ŠPIKIĆ, M. (2012.), *Konzervirati ili restaurirati? Tekstovi Camilla Boita o zaštiti kulturne baštine, 1884.-1886.* „Radovi Instituta za povijest umjetnosti“ 2011., 2, 121-132, Zagreb.

ŠVERKO, A. (2008.), *Prilozi trogirskoj klasicističkoj arhitekturi*. „Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji“ 2008. 41/1, 375-436, Split.

THOMPSON, J. (1992.), *Sir Gardner Wilkinson and his Circle*. University of Texas Press, Texas.

TOMIĆ, R. (2011.), *Novi podaci o slici Teodora Matteinija u trogirskoj katedrali*. „Ars Adriatica“ 2011., 159-168, Zagreb.

WILD BIĆANIĆ, S. (2006.), *British Travellers in Dalmatia 1757-1935*. Fraktura, Zaprrešić.

Egyptology (study of pharaonic Egypt). // The New Encyclopaedia Britannica (1986.), sv. 4, str. 393, Encyclopaedia Britannica, Chicago.

Wilkinson, John Gardner. // Nouveau Larousse Universel (1949.), sv. 2, str. 1071, Librairie Larousse, Zagreb.

<http://www.bodley.ox.ac.uk/dept/scwmss/wmss/online/1500-1900/wilkinson/wilkinson.html>

<http://www.probertencyclopaedia.com/cgi-bin/res.pl?keyword=Wilkinson&offset=0>

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66164>

http://en.wikipedia.org/wiki/Revolutions_of_1848

http://en.wikipedia.org/wiki/Chartism#The_1848_petition

http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_narodni_preporod#Knji.C5.BEevno_stvarateljstvo

http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatska_u_Revoluciji_1848.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=368>

<http://www.otok-hvar.com/hr/tvrdava-fortica>